

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Šárka Pastorková

**Zdeněk Wirth a vliv jeho práce
na evidenci památek**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Vajčner, Ph.D.

Praha 2013

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci s názvem „*Zdeněk Wirth a vliv jeho práce na evidenci památek*“ zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 11. června 2013

Šárka Pastorková

Bibliografická citace

Zdeněk Wirth a vliv jeho práce na evidenci památek. Bakalářská práce / Šárka Pastorková, vedoucí práce: Mgr. Jiří Vajčner Ph.D. - Praha, 2013. s. 63.

Anotace

Úvod bakalářské práce „Zdeněk Wirth a vliv jeho práce na evidenci památek“ je věnován osobnosti Zdeňka Wirtha, jako historikovi umění a jednomu ze zakladatelů státní památkové péče v Čechách. Zdeněk Wirth byl činným nejen po stránce odborně – vědecké, ale i po stránce organizační, včetně řízení systému památkové péče na centrální úrovni. Je nastíněno formování jeho budoucích zájmů, zmapování rozsáhlého díla s důrazem na myšlenku soupisů památek. Práce se tedy nezaměřuje pouze na jeho osobnost, ale snaží se zprostředkovat co nejkomplexnější pohled na prostředí a období 1. poloviny 20. století z hlediska památkové péče. Tím je naznačen kontext pro následnou stěžejní část práce, která je věnovaná vyhodnocování vlivu soupisů památek na formování evidencí kulturních památek dle právních předpisů. Strukturována je tak, aby postihla co nejvíce možných aspektů průniku informací od prvních soupisů památek, přes Státní seznamy (zakotvené zákonem č. 22/1958), až po vznik Ústředního seznamu památek (ustanoveného zákonem č. 20/1987).

Klíčová slova

Zdeněk Wirth, Soupisy památek, památková péče, Státní seznam památek, Ústřední seznam kulturních památek České republiky.

Abstract

Zdeněk Wirth and the influence of his work on keeping record of the monuments. The introduction to the bachelor's thesis „Zdeněk Wirth and the influence of his work on keeping record of the monuments“ is dedicated to the figure of Zdeněk Wirth as a historian of art and one of the founders of the state cultural heritage management in Bohemia. Zdeněk Wirth was active not only in the technical-scientific way but also in the way of organization, including directing the system of the cultural heritage

management on the central level. Shaping of his future interests is indicated, mapping the extensive work with the emphasis on the thought of the cultural heritage listing. The thesis is not focused only on his person, but tries to bring the most complex view on the environment and the era of the first half of the 20th century from the point of view of the cultural heritage management. By that is indicated the context for the following cardinal part of the work, which is dedicated to the evaluation of the cultural heritage listings` influence on the creating of cultural heritage records according to the law. It`s structured to affect as much possible aspects of the information intersection as it can, from the first cultural heritage listings trough the state registers(stipulated by the act no.22/1958) up to the origin of the central culture heritage register(established by the act no.20/1987).

Keywords

Zdeněk Wirth, Records of Monuments, Care of Monuments, State Registr of Cultural Monuments, Central Registr of Cultural Monuments.

Počet znaků (včetně mezer): 93 766

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Jiřímu Vajčnerovi, Ph.D. za cenné rady a odborné vedení bakalářské práce.

Obsah

Úvod.....	7
1. Zdeněk Wirth	9
1.1. Dospívání a studia	9
1.2. Zdeněk Wirth učitelem.....	11
1.3. Uměleckoprůmyslové muzeum.....	12
1.4. Archeologická komise.....	13
1.5. Konzervátor Ústřední komise.....	14
1.6. Aktivita v Praze	15
1.7. Období první republiky	17
1.8. Zdeněk Wirth na Ministerstvu školství a národní osvěty.....	18
2. Organizace oboru dějin umění	20
2.1. Vídeňská škola dějin umění	20
2.2. Zdeněk Wirth a další aktivity v oboru dějin umění.....	21
2.3. Klub Za starou Prahu.....	22
2.4. Druhá světová válka, odhod Zdeňka Wirtha z MŠNO.....	22
2.5. Zdeněk Wirth a Národní kulturní komise.....	23
3. Soupisy památek	23
3.1. Soupisy památek, jejich místo v památkové péči a dějinách umění	23
3.2. Soupisy, postup na pracích.....	26
3.3. Obsah soupisů.....	28
3.4. Financování	30
3.5. Historie vzniku soupisů.....	32
3.6. George Dehio	35
4. Postavení soupisů v rámci právní a zákonné závaznosti.....	38
4.1. Od historických soupisů k zákonné ochraně památek.....	38
4.2. Soupisy Centrální komise.....	41
4.3. Pozice konzervátora	42
4.4. Státní památkový úřad.....	43
4.5. Národní kulturní komise.....	44
4.6. Státní památková správa.....	45
4.7. Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách.....	46
4.8. Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči.....	48
5. Zhodnocení vývoje soupisů památek	50
5.1. Autoři.....	52
5.2. Financování soupisů památek	52
5.3. Politicko-společenská situace.....	53
5.4. Způsob evidence ve státních seznamech památek	53
5.5. Předmět ochrany ÚSKP a Státních seznamů památek	54
6. Možná opatření.....	55
Závěr	57
Seznam literatury	59

Úvod

Cílem a předmětem předkládané bakalářské práce *Zdeněk Wirth a vliv jeho práce na evidenci památek* je vyhodnocení procesu sepisování památek s ohledem na přínos soupisů pro utváření formálně závazné evidence kulturních památek.

Základní dostupnou literaturu k tématu tvoří pro první část práce o Zdeňku Wirthovi především články dostupné v odborných časopisech spojené hlavně s působením Ministerstva školství a národní osvěty, Archeologické komise, Klubu Za starou Prahu, Společnosti přátel starožitností českých a dalších. Ke druhé části práce, jež je věnovaná soupisům památek a utváření úřadů památkové péče jsou to opět články dostupné v odborných časopisech a samotné edice soupisu památek. Významným titulem k této části je též dvoudílný spis Vlastimila Vintera. Pro závěrečnou část bylo nutné vycházet ze znění přijatých zákonů, zpráv, pokynů a dalších právních opatření upravujících evidenci památek.

Časové rozmezí, na které se práce zaměřuje je ohraničeno na jedné straně počátkem působení Zdeňka Wirtha a s tím kontinuálně spojeného vzniku prvních soupisů památek na konci 19. století a končí v současnosti, zavedením Ústředního seznamu kulturních památek, v souladu se zákonem č. 20/1987Sb., o státní památkové péči.

Materiální i právní formování evidence památkového fondu je jedním z pilířů památkové péče. Pro celistvé zpracování tématu bylo třeba zabývat se nejen procesem vzniku soupisů a vlivu institucí, ale i dobovým prostředím, které do značné míry utvářely významné osobnosti oboru dějin umění a historie. Zásahu o posun na poli památkové péče má svou organizátorskou činností Zdeněk Wirth, jemuž je věnována první část práce. Svým působením odborně přispíval oboru dějin umění, kdy se od počátku projektu Archeologické komise aktivně zapojil do soupisové práce jako autor. V druhé půli života se věnoval především organizaci fungování památkové péče a formování vztahu společnosti k památkám, prostřednictvím působení v různých sdruženích a institucích. Nemenší podíl má na utváření základních principů osnovy zákona o kulturních památkách.

Druhá část práce se zabývá vývojem, obsahem, autory a celkovou koncepcí historických soupisů památek vznikajících v gesci Archeologické komise a Centrální komise. Vyhodnocuje je jako jeden z podkladů pro evidenci památek z titulu zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, kterému je stejně jako později ustanovenému

zákonu č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči a dalším právním opatřením věnována třetí část práce. Památkový zákon z roku 1958 se stal pro ochranu památek zásadním, ve smyslu první právní úpravy o ochraně a evidenci památek ve vzniklých státních seznamech. Porovnáním jeho ustanovení s osnovou dalšího přijatého zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči lze vyvozovat proměny přístupu k evidování památek.

Závěrečná část je věnovaná Ústřednímu seznamu kulturních památek, jež je vyústěním stoletého procesu utváření evidence památkového fondu naší republiky. Důkladnější sledování procesu poznávání památkového fondu a jeho sepisování, dané zpočátku pílí, vlasteneckým cítěním a láskou k památkám tehdy působících historiků dějin umění, až po dnešní centrální evidenci kulturních statků v Ústředním seznamu kulturních památek je důležitou součástí vývoje památkové péče a v obecnější rovině i odrazem vztahu společnosti k památkám.

Soupisová činnost ovlivnila formování památkové péče a stala se jedním ze základních stavebních kamenů zejména v oblasti konstituování památkového fondu a jeho následné evidence, jako právního podkladu k výkonu památkové péče.

1. Zdeněk Wirth

1.1. Dospívání a studia

Zdeněk Wirth je zosobněním celé jedné epochy českých dějin památkové péče, dějin umění, historie a kulturního života. Formování životních postojů a názorů bývá utvářeno již od dětství, proto jsou následující kapitoly věnované životopisu Zdeňka Wirtha, s důrazem na jeho aktivitu při vytváření oboru památkové péče, ochranu památek a soupisy památek na našem území.

Zdeněk Wirth se narodil 11. srpna¹ 1878 v Libčanech u Hradce Králové. Jeho otec, Josef Wirth (1837- 1898) byl původním povoláním vojenský auditor ve Veroně. Po roce 1870 se vrátil natrvalo do Čech, kde se stal notářem.² Matka (1857- 1938) Marie Paspová, vzdělaná žena a výborná klavíristka, vychovávala svých osm dětí v harmonické úplné rodině. Wirth ve svých vzpomínkách několikrát zdůraznil, že jeho rodiče byli pravými vlastenci a výchova byla silně ovlivněna vlasteneckou náladou druhé poloviny 19. století.³ Během dospívání se Wirth s rodinou díky otcovu povolání několikrát stěhoval. Obecnou školu navštěvoval v Jihočeských Netolicích, gymnázium již nastoupil v Praze.⁴ Dva roky strávené v atmosféře staré Prahy a výuka na gymnáziu v Žitné ulici, kde se tehdy setkával například s vyučujícím Aloisem Jiráskem Wirtha velice ovlivnily a předepsaly jeho budoucí celoživotní zájem o památky Prahy. Gymnázium však dostudoval ve Vysokém Mýtě, kam byl v roce 1890 jeho otec opět přeložen. Vysoké Mýto vždy považoval za svůj domov. Tamější památky a historické stavby nenechávaly Wirtha bez zájmu a vždy se zapojoval do každé aktivity s nimi spojené. Například při rekonstrukci kostela sv. Vavřince v letech 1875-1904. Ve svém prvním vydaném odborném díle⁵ se ke svému domovu a jeho památkám vrátil. Na letní prázdniny obvykle odjížděl do Litomyšle, kde byl kulturní život bohatší než na malém

¹ JAVŮRKOVÁ 1953, 2. Při zápisu do libčanské matriky došlo k mylnému uvedení data na 14. 8. 1878, který dodatečně opravila Wirthova matka, Marie Wirthová. Důvod chybného zápisu neznáme. Možná je záměna s datem jeho křtu, 14. srpna.

² Nejprve notářem v Netolicích v Jižních Čechách, v Holicích u Pardubic, v roce 1890 přeložen do východních Čech do Vysokého Mýta, kde již rodina zůstala.

³ UHLÍKOVÁ 2010a, 11.

⁴ V roce 1888 byl Wirth poslán se starším bratrem a sestrou na studia do Prahy. Vychodili zde primu a sekundu na gymnáziu v Žitné ulici.

⁵ WIRTH 1902 — Zdeněk WIRTH: Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, politický okres Vysokomýtský. Praha 1902.

městě a zde se seznámil se svými vrstevníky Arne Novákem a Zdeňkem Nejedlým.⁶ V roce 1896 začal Wirth studium na tehdejší Karlo- Ferdinandově univerzitě, na Filozofické fakultě. Jeho původním zaměřením byl český jazyk a dějepis. Mezi vyučujícími byl historik Jaroslav Goll, filozofii vedl Tomáš Garrigue Masaryk a filologii Jam Gebauer. Studium historie a filologie dalo jistě Wirthovým budoucím textům pevnou, logickou strukturu a přísný vědecký základ, který čerpal z podrobného studia archivních pramenů.⁷ Tyto dva obory byly bezpochyby dobrým podkladem pro Wirthovu výbornou orientaci v historických pramenech. Během studia stále více inklinoval k oboru dějin výtvarného umění a architektuře. „*Více však než jazykověda jej zajímal dějepis umění, vedlejší obor jeho univerzitního vzdělání.*“⁸ Navštěvoval přednášky estetika Otakara Hostinského. Hostinského obecná teorie umění ho ale zcela nenaplňovala. Od roku 1897 na fakultě vyučoval dějiny umění Bohumil Matějka⁹. Wirth navštěvoval jeho přednášky a účastnil se častých vycházek ven k památkám. „*Na nich B. Matějka vcházel v užší známost se svými posluchači a vybíral si adepty své vědy, jichž si všímal pak bedlivěji.*“¹⁰ Sám Wirth říká, že ho naučil lásce k památkám. Vypěstoval v něm instinkt potřebný ke kritice po všech stránkách. „*...měl strhující moc ve svém slově a měl schopnost žáka přesvědčiti, zaujmouti pro sebe.*“¹¹ To ostatně předurčil celý Wirthův život a jeho směřování k boji za ochranu památek a budování oboru památkové péče u nás, jež byla na počátku dvacátého století téměř na počátku svého vývoje. Wirth stále nebyl se svým vzděláním v oboru spokojen a začal se intenzivně věnovat samostudiu. Jeho jediný zahraniční pobyt byl letní semestr strávený na univerzitě v Mnichově (1899), kde se naučil odbornou umělecko-historickou němčinu.¹² Během studia se stal členem několika spolků a klubů, pomocí kterých později prosazoval a zrealizoval velké množství svých myšlenek. V roce 1908 obhájil disertační práci: „*Barokní gotika v Čechách v XVIII. a v I. polovici století XIX,*“ považovanou za dílo objevitelského významu a oceněnou jako specifický fenomén

⁶ KAPLANOVÁ 2001, 147. Prof. PhDr. Arne Novák (1880-1939), byl český literární historik a kritik, bohemista a germanista. Akademik Zdeněk Nejedlý, (1878, Litomyšl-1962, Praha) byl český historik, muzikolog, literární historik, politika veřejný činitel, ministr školství a osvěty v letech 1945 a 1946, v letech 1948–1953 ministrem školství, věd a umění, také spolupracovník Zdeňka Wirtha.

⁷ UHLÍKOVÁ 2010A, 13.

⁸ POCHE 1987, 9–14.

⁹ Bohumil Matějka (1867- 1909), další z vyučujících: K. Chytil, K. B. Mádl.

¹⁰ WIRTH 1910a, 1–5.

¹¹ WIRTH 1910a, 1–5.

¹² Zdeněk Wirth již nikdy nevyjel do zahraničí. Důvodem mohla být patrně finanční tíseň, nebo smrt otce. Byl do něj u jisté míry spatřován rys jistého odstupu k badatelům Kramářovi a Birnbaumovi, kteří se na rozdíl od něj mohli věnovat svým privátním zájmům. V dospělosti se nejspíš Wirth již nechtěl vzdálit z prostředí Prahy, které ho plně zaměstnávalo.

českého historismu recenzemi v zahraničí.¹³ Již tehdy příslušel myšlenkově ke členům nové pokrokové předválečné generace, uveřejňoval odborné umělecko-historické a na ochranu památek zaměřené články. Zajímal se také o moderní architekturu a užité umění. I tuto oblast se snažil, stejně jako starší umělecká díla, zpopularizovat a přiblížit veřejnosti. Živý zájem o současné umění přivedl Wirtha do okruhu mladých architektů, sdružených ve Spolku výtvarných umělců Mánes.¹⁴ V roce 1908 se Zdeněk Wirth stal redaktorem prvních dvou vydání umělecké revue Styl.¹⁵

1.2. Zdeněk Wirth učitelem

Ještě před dokončením vysokoškolského studia, nastoupil na místo suplujícího profesora češtiny a němčiny na gymnázium na Malé Straně. Jeho kolegou a blízkým přítelem se v té době stal tamní učitel náboženství, historik umění a kněz Antonín Podlaha. Wirth vyučoval také v Mladé Boleslavi. Jeho praxi přerušil nástup na jednoroční vojenskou službu v Praze (1902-1903). Po návratu pokračoval jako učitel v Kladně a na pražské technice. V jednom z Věstníků Klubu za Starou Prahu jeho žákyň Dobroslava Menclová věnovala vzpomínku na výuku pod Wirthovým vedením. Píše o něm, jako o člověku bezprostředně laskavém a svěžím, jež dovedl nevidaně nadchnout žáky pro svou věc.

„Nebyla jsem s počátku nadšenou stoupenkyní historie umění, jejíž byl Wirth na technice učitelem, naopak, sdílela jsem dosti dlouho odmítavý postoj mladé generace moderních architektů vůči historické architektuře a zejména vůči ochraně památek...a tak se tento zdrženlivý postoj projevoval s počátku i vůči Wirthovi, oddanému tlumočnickovi ochrany památek a zasvěcenému znalci dějin umění. Byly to však jeho osobní kouzlo a jeho osobní vlastnosti lidské, které mu jako učiteli pomohly prolomit tuto nedůvěru (...), jako dobrý psycholog a především jako dobrý a laskavý člověk přistupoval k tomuto úkolu s celým svým srdcem a celou duší a už tím nás pomalu získával.“¹⁶

¹³ POCHE 1975, 938.

¹⁴ SVU Mánes tvořili převážně žáci vídeňského architekta a teoretika architektury Otto Wagnera: Jože Plečnik, Jan Kotěra, Josef Hoffmann, Josef Urban, nebo Josef Gočár. Společně tvořili opozici konzervativní starší generaci umělců seskupené kolem časopisu Architektonický obzor.

¹⁵ ROBOVÁ 1998, 74sq.

¹⁶ MENCLOVÁ 1939, 10. Tento pesimistický přístup byl tehdy běžný, naučený z popřevratového období. Wirth byl člověk řečnický nadaný. „Živelně výmluvný,“ nikdy nečetl a přednášel s patra. Přednášel o věcech, jež měl osobně rád a tudíž s osobním, upřímným záplem.

Dalším ze žáků, jež vzpomíná na školní léta pod jeho vedením, je architekt Karel Pecánek, který byl jeho posluchačem v suplovaných hodinách českého jazyka na reálné škole na Malé straně. Wirth vykládal českou literaturu, především vlasteneckého rázu. Pro svou lásku k památkám brávil žáky na časté vycházky a výlety nejen po Praze, ale po celých Čechách: „bylo to jistě jeho zásluhou, že poznali jsme tak záhy některá památná místa.“¹⁷

1.3. Uměleckoprůmyslové muzeum

V lednu, v roce 1905 nastoupil na místo asistenta v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze.¹⁸ Wirth vždy směřoval k zaměstnání ve sférách odborných v Praze, v centru veškerého kulturního i vědeckého dění. „*Tak se dvojím způsobem splnila jeho touha. Byl v Praze a byl zaměstnán v muzeu...Praha vnesla do působení Wirthova nový rozmach, dala mu šíři odpovídající jeho energii a prohloubila je.*“¹⁹ Zde pracoval při jednotlivých sbírkách, ale hlavně v knihovně, která v tehdejší době představovala největší sbírku knih specializovaných na literaturu z oblasti výtvarného umění. Wirthovi tak bylo umožněno intenzivní studium odborných textů. Sám podotkl, že byl na tomto postu rád, což je pochopitelné i z důvodu snadného přístupu k četbě odborné literatury i nejnovějších zahraničních periodik. Své poznatky uplatňoval jak ve své práci, tak v předávání svým kolegům a přátelům. Do muzea ho chodila navštěvovat řada osobností. Později navrhl program reorganizace knihovny, celkové zmodernění systému, inspirovaného chodem knihoven v Německu a Rakousku. Zcela neefektivní se mu jevil nákup knih a periodik do knihovny, který nebyl podřízen téměř žádnému systému, nebo její pořádek v uspořádání knih.²⁰ K těmto zásadním změnám docházelo až v budoucnu, například za správy ředitelů Emanuela Pocheho a Karla Heraina. Naopak o vedoucím knihovny Františku Borovském, jemuž byl Wirth asistentem, panovala pověst velice konzervativního člověka, který o inovace knihovny, jak uvedl například Jaromír Pečírka, nestál. „*služba v musejní knihovně neutvářela se pro Wirtha,*

¹⁷ PECÁNEK 1939, 11–12. „Tu se Wirth ujal vedení a prokázal své znamenité schopnosti turistické, neboť urazili jsme tehdy skoro 30 Km: Z Roudnice (prohlídka zámku) na Říp do rotundy sv. Jiří s obsáhlým výkladem Wirthovým (...)“

¹⁸ KNAPÍK 2002, 254.

¹⁹ PEČÍRKA 1938, 307.

²⁰ UHLÍKOVÁ 2010, 17.

dík nevládnosti představeného, nejpříjemněji.“²¹ V Uměleckoprůmyslovém muzeu zůstal až do roku 1918, kdy ho první světová válka odvedla na frontu a uzavřela tak první etapu jeho života. „*Etapu kdy v mladické svěžesti, pili a nadšení vybudoval směrnice své další práce a naznačoval cestu oněch institucí, jichž se stal nerozlučným členem.*“²²

1.4. Archeologická komise

Působení Wirtha v Archeologické komisi od roku 1907 je spjato s prací na soupisech památek. Archeologická komise na projektu pracovala od roku 1894 s redakční radou, v níž zasedaly osobnosti z řad historiků: Ladislav Píč, Karel Boromejský Mádl, nebo historik umění Bohumil Matějka. Autorem celkového pojetí soupisů byl nejprve Karel Chytil²³ a jeho věrným pokračovatelem Zdeněk Wirth.²⁴ Archeologická komise, původně: Stálá komise České akademie ku prozkoumání a zachování dávnověkých památek země, jejich dějin, literatury a umění byla podřízena Akademii věd a umění.²⁵ Archeologická komise byla založena jako nový článek České akademie věd a umění v roce 1893.²⁶ Byla zřízena prezidentem Akademie Josefem Hlávkou.²⁷ Komisi tvořili tři sekce. Prehistorická, historická a národopisná.²⁸ Pro sekci historickou se později vžil název Umělekohistorická sekce. Primárním úkolem historické sekce bylo zabývat se památkami historické doby, ale v podstatě celá nová instituce od počátku pracovala na realizaci Soupisu památek v českých zemích.²⁹ O vývoji státních orgánů, nás informuje samotný prolog prvního vydaného soupisu památek:

²¹ PEČÍRKA 1938, 307.

²² POCHÉ 1987, 14.

²³ Karel Chytil (1857-1934), vůdce celé zakladatelské generace českých dějin umění. Koncepti soupisů památek mohl vytvořit na základě německých soupisů, vydávaných od roku 1880, které v té době představovali evropskou špičku.

²⁴ PEŘINOVÁ 2011, 56.

²⁵ Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

²⁶ MÁDL 1897. „*Archeologická komisse sestoupila se poprvé 8. května 1893.*“

²⁷ Josef Hlávka (1831-1908), svým soukromým mecenášstvím umožnil roku 1888 vznik Akademie věd a umění v Praze. Věnoval rozhodující finanční obnos, díky kterému se financovala její činnost. Založení akademie se ale uskutečnilo i díky jeho neúnavnosti a houževnatosti. Stal se také jejím prvním prezidentem. (http://www.cas.cz/o_avcr/historie/, vyhledáno 2. 1. 2013)

²⁸ MÁDL 1897.

²⁹ UHLÍKOVÁ 2010b, 44. Soupis památek historických a uměleckých v království Českém (později Soupis památek historických a uměleckých v Republice československé).

„R. 1854 založen při Museu království Českého Archeologický Sbor, středisko to zájmu o minulost tohoto království, a >Památky archeologické<, později i časopis >Method< staly se orgánem pro historii umění výtvarného v Čechách. Když pak zahájila svou činnost Česká Akademie pro vědy, slovesnost a umění, zřízena při ní na základě § 2. lit e) stanov, pak §§ 18. a 50. jednacího řádu Archeologická komise k vědeckému zkoumání v oboru památek uměleckých, historických, písemných i slovesných, jakož i k ochraně těchto památek. Tím založena jest organizace aktivní s určitým účelem, probádati království České...“³⁰

Hlavním účelem založené Archeologické komise bylo uspořádat, ale i finančně zajistit projekt soupisu památek. Zdeněk Wirth se chopil soupisné práce nejprve prakticky. Je autorem památek okresů Vysoké Mýto, Polička, Chotěboř, Kladno, ve spolupráci s dalšími autory Litomyšl, Stříbro a Náchod. Později byl činný převážně po stránce organizační i redaktorské, především když se v roce 1930 po rezignaci Karla Chytila ujal funkce hlavního redaktora, a ve 30. letech kdy se stal předsedou Archeologické komise.³¹

1.5. Konzervátor Ústřední komise

V roce 1908 se Wirth stal konzervátorem Ústřední komise pro péči o ochranu památek ve Vídni. Komise vytvořila funkce zemských konzervátorů pro jednotlivé oblasti Rakouska- Uherska. Pozice konzervátorů byla čestná, nehonorovaná, nicméně konzervátoři měli nárok alespoň na vyplacení jízdného, poštovního a jiných nezbytných výdajů.³² V této komisi se před válečnými léty setkával i s Maxem Dvořákem, který byl generálním konzervátorem ve Vídni. Tyto osobní setkání Wirtha ovlivnily i v názorech na dějiny umění, jež se přikláněly k myšlenkám Vídeňské umělekohistorické školy. Wirth se stal konzervátorem Ústřední komise pro politické okresy Německý Brod, Ledec nad Sázavou a Přebyslav.³³ Sám, své působení v letech od příchodu do Prahy po dobu odchodu do armády nazval jako „osvětové“. Jeho hlavním posláním se stalo popularizování ochrany památek, obhajování významu a přiblížení principů ochrany památek odborníkům, ale i laické veřejnosti. „Wirth nechápal svoji vědu nikdy

³⁰ MÁDL 1897.

³¹ VENDL/MAREŠOVÁ 2007, 13.

³² PEŘINOVÁ 2011, 41.

³³ JAVŮRKOVÁ 1953, 54.

*samoúčelně, netvořil nikdy vědu pro vědu, nýbrž měl vždy na zřeteli její účelnost a účinnost. Chtěl sloužit vědě i národu.*³⁴ Perspektivní budoucnost památkové péče viděl v naučení veřejnosti k lásce k památkám a jejich ochraně. I proto se těžištěm jeho činnosti stala na dlouhou dobu práce na soupisech památek. Tento Wirthův zájem je typickým pro tehdejší dobu a historiky umění, kteří pracovali v souladu s myšlenkami Vídeňské školy dějin umění. Soupisy památek se staly základem veškerého umělecko-historického bádání.³⁵

1.6. Aktivita v Praze

V Praze, která byla kulturním centrem a místem veškerého společenského dění se Wirth okamžitě zapojil do života odborných i uměleckých kruhů. Od nástupu na univerzitu roku 1905 se stal členem velkého počtu klubů a spolků. Utvořil kolem sebe kolektiv osobností, se kterými ho spojovalo jak přátelství, tak společný zájem o ochranu památek. Zároveň se projevuje jeho věcný pokrokový přístup k potřebám české, tehdy za ostatní Evropou zaostávající umělecko-historické disciplíny.³⁶ Je až neuvěřitelné, jak na všechnu vědeckou, publikační, popularizační, přednáškovou, výstavnickou, redaktorskou, úřední a spolkovou práci stačil. *„Wirth je slunná povaha, optimista, jakých je málo. Je to muž pevného zdraví, dobrého srdce a železného pořádku. Od mládí si plánoval práci, plánoval den, týden, měsíc i rok.*³⁷ Měl výborné schopnosti organizační a také jisté osobní kouzlo, jež dovedl uplatnit při jednání s lidmi a přesvědčit je o svém názoru. Zdeněk Wirth jako hlavní propagátor památkové péče realizoval řadu projektů prostřednictvím uměnovědných a historických klubů, spolků ale i redakcí časopisů a novin. Již v první polovině 19. století se z vlasteneckých a emancipačních popudů začaly angažovat Společnost vlasteneckých přátel umění a Společnost přátel vlasteneckého muzea (později Národní muzeum). Byly nositelkami idejí, že hmotné doklady kulturní vyspělosti národa v minulosti jsou významným zdrojem národní hrdosti a identity.³⁸ Mezi nejvýznamnější ze spolků do nichž na přelomu 19. a 20. století vstoupil, jmenujme: Klub Za starou Prahu a Společnost přátel starožitností českých, dále byl členem památkového sboru hlavního města Prahy.

³⁴ PEČÍRKA 1938, 305.

³⁵ JAVŮRKOVÁ 1953, 10.

³⁶ POCHE 1987, 9.

³⁷ JAVŮRKOVÁ 1953, 1.

³⁸ <http://www.cka.cc/>, vyhledáno 1. 2. 2013.

Dal zároveň českým dějinám umění nové myšlenkové a metodické studie o barokní gotice, o zahradách u nás i v Evropě, o lidovém umění a uměleckém významu a vývoji některých našich měst.³⁹

1.6.1. Návrat do poválečné Prahy

Po konci první světové války byly ještě čitelnější její následky. V souvislosti s dalším pokrokem kulturního vývoje bylo nutné reorganizovat také oblast státní památkové péče. Již před válkou byla v obecné povědomí přijata památková péče, jako součást veřejné působnosti státu,⁴⁰ platilo to tím více po roce 1918, kdy: „...*snad v Evropě nebylo země, kde by tento úsek kulturní činnosti chyběl.*“⁴¹ U nás se úkolu reorganizace ujal, jako hlavní organizátor a propagátor Zdeněk Wirth. Po návratu z války, kde sloužil především na východní frontě v zázemí, jako zásobovací důstojník, neboť jeho zdravotní stav nebyl shledán vhodným pro nasazení do hlavní fronty, Wirth bez prodlev navázal na svou práci před narukováním do armády. Čtyřleté vytržení z Pražského kulturního a uměleckohistorického prostředí nebylo pro jeho započatou práci zcela destruktivní, neboť se na dálku nepřestal o památkovou péči, dějiny umění a vůbec společenské dění zajímat. Dokladem je dochovaná rozsáhlá korespondence z válečných let 1914-1918, kterou vedl například s Bohuslavem Matějčkem. Běžně mu byl také zasílán denní tisk, noviny. Byl informován o všech nových a odborných publikacích.⁴² „*Generaci jeho přátel je dobře známo, kterak sem za ním docházely pravidelně nové publikace, časopisy i celé balíky denního i krajinského tisku pro jeho pověstná lístková excerpta a kterak po ní pošta vracela jeho spolupracovníkům doma pokyny, rady, dotazy, příspěvky i redakční uzávěrky.*“⁴³

³⁹ MORÁVEK 1948, 82.

⁴⁰ VINTER 1971, 36. V roce 1885 právník a ministr německého původu Waldemar von Wussow charakterizoval památkovou péči, jako součást veřejné působnosti každého kulturního státu.

⁴¹ VINTER 1971, 36.

⁴² KUBIČEK 1939–1947, 12. Wirth píše v dopise A. Kubičkovi, který byl služebně na jiné válečné frontě: „*Patera mi posílá i sem české časopisy měsíčně, abych nic neztratil, a přátelé mně zásobují knihami.*“ Noviny Wirthovi zasílal vrchní číšník z kavárny Union František Patera.

⁴³ MORÁVEK 1948, 82.

1.7. Období první republiky

Z armádní služby se Wirth vrátil do Prahy v srpnu roku 1918. Byla mu na žádost Uměleckoprůmyslového muzea, podporovaného c. k. Ústřední komisí pro památkovou péči, udělena dlouhodobá dovolená z armády.⁴⁴ Očekávalo se, že bude nadále zaměstnán v Uměleckoprůmyslovém muzeu. Nastoupil také do Zemského památkového úřadu pro Království České v Praze, kde pomáhal s úřední ochranou památek.⁴⁵ Je příznačnou charakteristikou píle a prozívatelnosti Wirthovi,⁴⁶ že již druhý den po říjnovém převratu v roce 1918 vyšel zákon,⁴⁷ jímž se zamezovalo vývozu movitých památek za hranice. Byl to vůbec první zákon Československa z oblasti památkové péče, jejíž řízení se Wirth v nové republice ujal. Nejprve jako vedoucí památkového oddělení, potom jako přednosta osvětového odboru ministerstva školství. Wirth a skupina historiků a historiků umění pravděpodobně tušili blížký rozpad monarchie a vznik nového samostatného státu a „...plánovali nový systém organizace archivnictví, muzejnictví, uměleckého školství a ochrany památek.“⁴⁸ Po vzniku samostatné Československé republiky, byl vyzván státním, aby se účastnil na přípravách nově organizovaného ministerstva: „...ministerstvo školství a národní osvěty, které povolalo Wirtha krátce po převratu k řízení svého památkářského oddělení. Bylo to nepochybně jedno z nejšťastnějších rozhodnutí v personálním vybavení nového ministerstva. Nebylo u nás odborníka, který by měl tak jasnou představu o tom, co vše má zapotřebí naše úřední památková péče, jak to zařídit, a který by měl k tomu tolik zkušeností, pracovitosti a nezlomné energie.“⁴⁹ Po zániku Rakouska-Uherska bylo třeba vytvořit nové zákony, které pokryjí ochranu památek v Českých zemích, Slovensku a Podkarpatské Rusi. Právní i organizační normy památkové péče byly převzaty pro území Čech, Moravy a Slezska z bývalého Rakouska, pro Slovensko a Podkarpatskou

⁴⁴ UHLÍKOVÁ 2010a, 60.

⁴⁵ ŠTONCNER 2010, 183. Dříve úřad zemského konzervátora, pro který se začalo užívat označení Zemský konzervatoriát, následně Zemský památkový úřad.

⁴⁶ NOVOTNÝ 1938, 117–121.

⁴⁷ VINTER 1971, 39. Nařízením Národního výboru č. 13/1918 Sb. o zákaz vývozu uměleckých a historických památek. Wirth byl spoluautorem textu. Nařízení Národního výboru československého z 29. 10. 1918, (veřejně vyhlášeno 30. 10. 1918), o ochraně všech uměleckých a historických památek a zákazu jejich vývozu a zavlčení. Na Slovensku bylo nařízení doplněné ještě některými ustanoveními ze zákona z 10. 12. 1918, o mimořádných přechodných opatřeních na Slovensku.

⁴⁸ UHLÍKOVÁ 2010a, 62.

⁴⁹ POCHE 1939–1947, 3.

Rus z bývalého Uherska,⁵⁰ ale bylo třeba vyhovujících inovací, které by sjednotily ochranu památek pro nově ucelené území, jež spojilo země s odlišným historickým vývojem a právním uspořádáním. Nová republika musela definovat vztah k vlastní historii v mnohonárodnostním státě a obhájit význam a smysl ochrany památek, protože státní památková péče byla ještě mladým oborem.⁵¹

1.8. Zdeněk Wirth na Ministerstvu školství a národní osvěty

Ministerstvo školství a národní osvěty (dále jen MŠNO) bylo strukturováno tak, že školstvím se zabývaly čtyři odbory a osvětou pouze jeden. V celkovém počtu 24 oddělení byla kulturní oblast zastoupena třemi. Takto nevyvážené rozvržení bylo neudržitelné. Skupina zainteresovaných osob v čele s Wirthem vytvořila ideový program struktury samostatného Historicko-vědeckého a uměleckého oddělení ministerstva.⁵² Osvětová sekce, byla v roce 1918 rozdělena na tři oddělení: pro vědu, krásná umění a lidovou výchovu. Dále bylo do roku 1920 rozděleno oddělení pro vědu na dvě části. První se zabývala organizací vědecké práce, řízením vědeckých ústavů, knihovnictvím, archivnictvím. Druhé oddělení spravovalo oblast archeologie, muzeí a ochrany památek, jež vedl Wirth. Později došlo ke spojení obou částí pod Wirthovým vedením a bylo nazvané jako památkové oddělení. „*Wirth jako vedoucí přímo spravoval agendu týkající se zásadních otázek ochrany památek, tedy především organizaci státní správy v této oblasti, jejího personálního obsazení, dále zákonodárství ve spravovaných oblastech (...)*“⁵³ V roce 1923 byl povýšen do funkce přednosta odboru. „*Prvým úkolem Wirthovým bylo zřízení památkových úřadů. Zavrhl instituci ústředního památkového úřadu po vzoru vídeňském a prosadil ustanovení tří úřadů pro každou zemi republiky, správně podřízených přímo ministerstvu, vybavených však rozsáhlou pravomocí ve věcech praktické ochrany.*“⁵⁴ Dle koncepce Wirtha byly zřizovány i další složky státní památkové služby, pro speciální úkoly památkové péče, jako například zemské památkové úřady v Praze, Brně a Bratislavě a vybudování sítě konzervátorů, Státní archeologický ústav, Státní ústav pro měření, fotografování a odlévání památek

⁵⁰ Dosavadní zemské zákony byly převzaty Zákonem z 28. Října 1918 č. 11 Sb. (VINTER 1971, 39.)

⁵¹ ŠTUNCNER 2010, 181–207.

⁵² UHLÍKOVÁ 2010a, 65.

⁵³ UHLÍKOVÁ 2010a, 65–66.

⁵⁴ POCHE 1939–1947, 3.

v Praze.⁵⁵ Díky jeho organizační činnosti byly položeny základy všeho, co bylo utvářeno další desítky let.⁵⁶ Účast památkové péče byla nezbytná též u první pozemkové reformy a zejména při pozdějším novém katastrálním zákoně.⁵⁷ Jako další příklady z toho, co se mu za dvě desítky let povedlo realizovat, uvedme: zpřístupnění šlechtických parků, zahrad a archivů, soupis bohemik ve vídeňských knihovnách, archivech, muzeí i galerií, záchrana a uložení pozůstalostí umělců, zabezpečení schwarzenberských archivů v Českém Krumlově a Třeboni, zřízení škol – archivní, knihovnické, dramatické, mistrovské hudební, péče o pomníky a galerie, zřízení přírodních rezervací.⁵⁸

MŠNO bylo nejvyšším úřadem pro věci památkové péče. Dalo tak Wirthovi možnost realizovat a organizovat z pozice přednosty odboru podle svého uvážení nejrůznější řízení pro evidenci, studium i ochranu památek a uvádět v život své památkářské zásady.⁵⁹ Cítil zodpovědnost za ochranu památek v Československu i za obor památkové péče, jehož místo v novém státě obhajoval. V oblasti evidence památek mělo MŠNO široké pole působnosti, ačkoli praktické provádění evidence památek bylo z větší části úkolem památkových úřadů (úřední inventáře okresní a krajské, evidence státního uměleckého majetku movitého i nemovitého), vědeckých ústavů a korporací (Soupis památek) a pouze z menší části úkolem ministerstva samotného.⁶⁰ Pro informování veřejnosti sloužil „*Věstník pro ochranu památek*“, který vedle časopisů: „*Památky archeologické*“ a „*Časopisu Společnosti přátel starožitností*“, ...

⁵⁵ UHLÍKOVÁ 2008b, 234–235. Státní fotoměřický ústav byl zřízen v roce 1918 především zásluhou Zdeňka Wirtha. Funkcí ústavu byla reprodukce památek pomocí fotografie, odlítků, nákrešů a vytvoření tzv. Památkového archivu a evidenčního seznamu památek na našem území. Ústav podléhal Ministerstvu školství a národní osvěty a měl být ku pomoci státní památkové péči a celkově umělecko-historickému oboru v Československu. Činnost ústavu zřejmě od počátku řídil Wirth, který jeho fungování považoval za nezbytné pro fungování umělecko-historického oboru u nás. Wirth také přesvědčil plénum Archeologické komise, aby předalo do správy ústavu svůj velký archiv plánů, fotografií, map pořízených doposud pro soupisový projekt. Od roku 1922 vlastnil ústav dokumentaci věnovanou Československu od vídeňské ústřední komise pro zachování památek. Od roku 1922 začal ústav připravovat novou edici soupisu památek, která měla být provizoriem k dlouhodobému projektu soupisů Archeologické komise. Vzorem pro tento stručný čtyřsvazkový soupis věnovaný jednotlivým zemím republiky byla německá řada vydaná pod vedením Georga Dehia. Fotoměřický ústav byl po 2. sv. válce včleněn do nově vytvořené Státní památkové správy. Velká část jeho původního památkového archivu, materiály, u nichž Wirth předpokládal využití pro soupisy uměleckých památek, byly předány po jeho smrti v roce 1961 tehdy již Ústavu pro teorii a dějiny umění, kde jsou dodnes.

⁵⁶ ROKYTA 1958, 65.

⁵⁷ MORÁVEK 1948, 83.

⁵⁸ JAVŮRKOVÁ 1953, 44sq.

⁵⁹ POCHE 1939–1947, 3.

⁶⁰ WIRTH 1918–1921, 246–253.

„bude soustřeďovat zprávy o úřední i neúřední činnosti ochranné a o musejnictví v celé republice.“⁶¹

2. Organizace oboru dějin umění

Na počátku 20. století se v českých zemích začínal vedle zaběhlé pozitivistické metody profilovat nový přístup k dějinám umění. Tato moderní koncepce pojetí dějin umění byla propagována převážně zástupci Vídeňské školy dějin umění. Starší generace historiků, (například Karel Chytil), prosazovala pozitivistickou metodu, která stavěla na faktografickém shromažďování informací o jednotlivých uměleckých dílech. Až kompletní znalost památkového fondu a k němu se vztahujících archivních pramenů měla dát možnost konkretizovat výtvarnou tvorbu v určitých periodách. Topografický projekt soupisů památek, zaštitěný Archeologickou komisí tedy zcela odpovídal koncepci této generace.⁶² Wirth však zůstal názorově rozkročen mezi oběma přístupy. Vážil si starší generace badatelů, jejich vytrvalé práce, ale uvědomoval si naléhavost reorganizace v českém oboru dějin umění. Usiloval o skloubení obou přístupů. Přispíval svou činností starší generaci, kdy pracoval na rozdělaných projektech, především s Archeologickou komisí, ale zároveň usiloval o jejich reorganizaci.⁶³

2.1. Vídeňská škola dějin umění

Moderní zásady památkové péče udávané Vídeňskou školou vykrytalizovaly v roce 1903 v Rieglově studii *Der moderne Denkmalkultus (Sein Wesen und seine Entstehung)*.⁶⁴ V této studii vyložil svůj teoretický přístup k ochraně památek. Spis byl brzy přijat širokou veřejností. Riegel v něm vychází z úvah vědeckých, ale i osobních a lidských. Rozebírá pojem památek a jejich hodnot s nalézáním ceny stáří a historické hodnoty, jež je určována vědeckým poznáváním. V obecnějším kontextu lze říci, že dílem se odklání od metody purismu a restaurace k metodě konzervační, která hledí uchovat dochovaný stav.⁶⁵ Oproti předchozí době jsou tyto názory značně převratné.

⁶¹ WIRTH 1918–1921, 253.

⁶² UHLÍKOVÁ 2010a, 140.

⁶³ UHLÍKOVÁ 2010a, 140sq.

⁶⁴ POCHE 1939–1947, 1.

⁶⁵ HOBZEK 1987, 16.

Byly i přesto přijaty a uvedeny do praxe ochrany památek působením ústředního orgánu tehdejší památkové péče Centrální komisí ve Vídni. Následovníkem idejí Franze Wikhoffa a Aloise Riegla se stal Max Dvořák, český profesor dějin umění, působící též na Vídeňské univerzitě, (například svým dílem *Katechismus der Denkmalpflege* z roku 1916).

Wirth se s myšlenkami vídeňské školy ztotožňoval. Stál v opozici vůči tehdejší restaurátorské praxi a puristickým tendencím. O purismu se vyjádřil, jako o největší zhoubě památek za poslední dobu, která „...*udusila zdravou pietu národa k celé minulosti...*“⁶⁶ Naopak základním programem jeho celoživotního díla se stal nový poměr k památkám, k metodě konzervace. „*přirozená reakce proti purismu z konce devatenáctého století, stejně i moderní kult památek živých pro přítomnost i budoucnost, památek odborně konservovaných bez násilných restaurací.*“⁶⁷

2.2. Zdeněk Wirth a další aktivity v oboru dějin umění

Wirth si byl vědom nedostatků v domácím oboru dějin umění a apeloval na doplnění prázdných míst, především publikačních projektů. Inspiroval se ostatními evropskými zeměmi. Díky své prozíravosti si byl vědom, co je nutné pro vývoj oboru doplnit. Požadoval přípravu a vydání odborné bibliografie, terminologického slovníku, slovníku českých umělců, edici přehledů nejvýznamnějších českých památek, vše doplněné kvalitními reprodukcemi. Dále urychlené dokončení soupisů památek, ale také vydání monografie nejvýznamnějších uměleckých osobností a edice pramenů k dějinám umění.⁶⁸ Wirth vytyčil program priorit českých dějin umění a snažil se ho postupně realizovat. České dějiny umění v intencích tohoto programu postupovaly prakticky po celé 20. století.⁶⁹ K plnění vytyčeného cíle mohly být nápomocny i nejrůznější kluby a spolky, ve kterých se setkávali nej kvalifikovanější odborníci ale i uměnilovní laici. Například Klub Za starou Prahu, jehož činnost do velké míry ovlivňovala teorii i praxi ochrany památek v období od první republiky do konce existence státu.

⁶⁶ WIRTH 1907, 328.

⁶⁷ MORÁVEK 1948, 81.

⁶⁸ UHLÍKOVÁ 2010a, 143.

⁶⁹ UHLÍKOVÁ 2010a, 143.

2.3. Klub Za starou Prahu

Existence klubu je důležitá pro formování oboru památkové péče, který byl na počátku 20. století ve svých začátcích. Díky aktivitě jeho členů zůstaly dochovány nejcennější části a zákoutí Prahy i dalších měst. *„Dosah činnosti Klubu byl zcela mimořádný stejně jako míra, jakou ovlivňoval teorii i praxi ochrany památek.“*⁷⁰ Historickým městům Wirth v rámci své topografické činnosti, (například při sepisování památek Vysokého mýta) a dalších pracích převážně z období 1903-1914, věnoval zvláštní pozornost. Upozorňoval na možnou zkázu a hrozbu přijetí o některé z památek, nebo dochované architektury poukazováním na jedinečnost a krásu takových míst. Tak se stávala tato problematika známá i laické veřejnosti. Klub Za starou Prahu byl založen 28. ledna v roce 1900.⁷¹ Wirth se stal jeho členem v roce 1904. Pravidelně se účastnil všech akcí a výletů organizovaných klubem.

2.4. Druhá světová válka, odchod Zdeňka Wirtha z MŠNO

Situace s centrálním postavením MŠNO a sítí dobrovolných konzervátorů zůstala v rámci systému státní památkové péče zachována až do nacistické okupace českých zemí a prakticky i po dobu protektorátu, kdy byla dána pod dohled německého státního kancléře. Samostatný zákon o kulturních památkách stále nebyl prosazen.⁷² Politické a společenské poměry se začaly od uzavření Mnichovské dohody značně proměňovat. Zdeněk Wirth, jakožto osoba nadmíru spojená s minulým režimem Československa, nebyl na místě přednosta osvětového oboru na MŠNO dále žádoucí. Na základě interní vyhlášky o redukci počtu zaměstnanců na ministerstvu, s ohledem na zmenšené území republiky, byl roku 1938 penzionován.⁷³ Během okupace se v ústraní věnoval svým vědeckým zájmům a jeho návrat do společenského života přišel opět s koncem druhé světové války.

⁷⁰ UHLÍKOVÁ 2009, 17.

⁷¹ Vzniku předcházelo několik let protestních i petičních akcí spojených zejména se jménem českého spisovatele Viléma Mrštíka (manifest Českému lidu - 1896, spis *Bestia triumphans* - 1897 -, protestní schůze v Karolinu - 1898 a na Žofíně - 1899.) <http://www.zastarouprahu.cz/historie/prvni-leta>, vyhledáno 15. 2. 2013

⁷² VINTER 1971, 39.

⁷³ UHLÍKOVÁ 2010, 69.

2.5. Zdeněk Wirth a Národní kulturní komise

Na konci druhé světové války se Wirth stal nejprve členem České národní rady, posléze (od roku 1947-1951) předsedou Národní kulturní komise. Rok po jejím zrušení v roce 1952 byl jmenován svým celoživotním přítelem Zdeňkem Nejedlým, místopředsedou nově zakládané Československé akademie věd a současně předsedou její VI. společenskovědní sekce. Byl také spoluzakladatelem Kabinetu pro teorii a dějiny umění⁷⁴ zřízeného v roce 1953 v rámci této instituce.⁷⁵

Zdeněk Wirth zemřel na počátku roku 1961 v Praze. Byl bezpochyby jednou z nevlivnějších osobností českých dějin umění a památkové péče v období první republiky a dále až do konce 50 let.

3. Soupisy památek

3.1. Soupisy památek, jejich místo v památkové péči a dějinách umění

Soupisy památek mají mnohostranný význam. Hlavním cílem a podstatou soupisů v době jejich vzniku⁷⁶ bylo utřídit a popsat veškerý materiál pro dějiny umění, předložit veřejnosti inventář (památek stavitelských, sochařských, malířských a uměleckého průmyslu),⁷⁷ vzbudit v národu jistý pocit hrdosti na umělecké památky Čech a také zabránit vývozu i méně známých památek do ciziny. Toto je i hlavním posláním každého inventáře památek, dle prvního teoretika soupisů Karla chytily, který vyzdvihuje především jejich dvojitý účel. Prozkoumání a zachování toho, co je důležité a také jejich úlohu preventivní, aby se předcházelo ochraně daného předmětu dříve, než když už mu hrozí zkáza, odcizení nebo přeměna.⁷⁸ Soupisy jsou nezastupitelným přehledem vývoje i typologie historických památek nepostradatelným pro každého se

⁷⁴ Kabinet pro teorii a dějiny umění ČSAV, později Ústav pro teorii a dějiny umění. Od roku 1992 Ústav dějin umění Akademie věd České republiky. <http://www.udu.cas.cz/cs/historie/>, vyhledáno 24. 2. 2013.

⁷⁵ UHLÍKOVÁ 2004, 64.

⁷⁶ MÁDL 1897, nepag. Na projektu soupisu památek pracovala Archeologická komise od roku 1894. Předseda Archeologické komise Josef Hlávka poznamenal v proslovu k prvnímu vydání spisu: „*Dílo jest počato a bude bohdá každým rokem postupovati rychleji, pokud celé království prozkoumáno a popsáno nebude okres za okresem. Kéž prvé svazky vzbudí pravý zájem pro naše památky a připraví půdu delegátům Komise archeologické, jimž další provádění soupisu bude svěřeno.*“

⁷⁷ Pedagogické rozhledy 1902, 120–122.

⁷⁸ CHYTLIL 1894, 717.

zájmem o dědictví minulosti. Jsou cenným zdrojem informací k účelům uměleckohistorického nebo kulturně historického studia i při provádění stavebně-historických průzkumů. Zdeněk Wirth, jeden z prvních iniciátorů, kteří stáli u vzniku soupisu památek, poznamenal:

„Soudím, že soupisy nebudou sloužiti jen odborníkům v dějinách umění, ale že zajisté rád sáhne k nim historik kulturní, filolog i národopisec.“⁷⁹

„Vedle toho jiné ještě obory mohou čerpati poučení odtud: heraldikovi dostává se jinak těžko opatřitelného materiálu v popisech a vyobrazeních náhrobků, zvonů. Pečetidel a značek, kulturní historik má zde vyobrazení současného života, krojův atd. na obrazech, plastikách, freskách a předmětech drobného průmyslu, národopisec mnoho předmětů lidového řemesla (sklářského, dřevařského) a konečně je Soupis i vzorníkem a sbírkou ornamentiky všech historických slohů pro řemeslníky i průmyslníky.“⁸⁰

Soupisy památek jsou dnes již často nenahraditelným zdrojem informací o původním stavu památek, které v průběhu často změnilu podobu, nebo zcela zanikly. Seznamy a určující popis objektů na vymezených územích jsou základem památkové evidence. Vydat kvalitní soupis bylo nezbytností i pro obor uměleckohistorický. Původní záměr byl vydat více než devadesát tři svazků (tento počet odpovídá tehdejšímu počtu politických okresů), přičemž některé oblasti jako třeba Praha, Plzeň nebo Kutná Hora měly dostat navíc svůj samostatný svazek. Každý soupis, jakožto doklad uměleckého řemesla, architektury a uměleckého průmyslu u nás postihoval dobu od pravěku až do 19. století. Napsán měl být co nejstručněji, aby nedocházelo k přesahu od heslovitého rázu soupisu, ale zároveň co nejkvalitněji. „*Při popisování ustanoveno šetření největší stručnosti,*“⁸¹ uvedl v proslovu k edici soupisu památek předseda Archeologické komise Josef Hlávka. Soupisy měly vycházet dvojjazyčně, v českém jazyce a v německých překladech. Řada soupisů památek vznikla činností nejen mnoha odborníků z pole dějin umění, historie nebo archeologie, ale i fotografů, malířů, učitelů a dalších profesí. „*Zejména v prvním období projektu, do počátku první světové války, byl počet autorských nabídek stále relativně vysoký, a to i přes to, že se jednalo o finančně značně nevýhodnou činnost.*“⁸² Důležitý podíl na vzniku soupisů má i laická veřejnost nebo

⁷⁹ WIRTH 1902, nepag.

⁸⁰ Pedagogické rozhledy 1902, 122.

⁸¹ MÁDL 1897, nepag.

⁸² UHLÍKOVÁ 2010b, 45.

úředníci, kteří v daném sepisovaném okrese umožňovali přístup k jednotlivým památkám.

„Zvláště pak přispěli mně: jeho Jasnost kníže Alois Alex. ze Schonburga, s jehož svolením malby v hradní kapli Žirovnické odhaleny býti mohly, ředitel téhož velkostatku p. F. Masner, který při odhalování maleb a při soupisu ve všem nám byl nápomocen, ředitel velkostatku Kamenice nad Lipou, p. V. Čern, vrchnostenský inženýr tamže, který vypracoval půdorys zámku a hřbitovní kaple i nárys portálu farního kostela, zvěčnělý ředitel velkostatku Pacovského p. F. Steinbach i jeho nástupce, jenž přispěl zapůjčením půdorysů zámku v Červené Řečici.“⁸³

Nezanedbatelnou složkou pomoci bylo i okresní duchovenstvo mívající často dobrý přehled o domácí historii jednotlivých objektů.

„Přístup k veškerým památkám kostelním zjednáán byl všade s největší ochotou od v. d. duchovenstva, které s porozuměním mne v práci mé podporovalo, zejména známý v okrese malíř a spisovatel d. p. děkan P. Bedřich Kamaryt v Deštné, který s obětavostí a nevšední dílu tomuto platné služby prokázal. Totéž platí i o d. p. P. A. Bednáři, faráři v Cětovazi.“⁸⁴ Samotní občané okresů často poskytli cenné materiály, původní architektonické plány, nákresy, nebo fotografie z osobního majetku. „Veškeré obtíže, jež překonati bylo, abych podal soupis co nejúplnější a nejpřehlednější, byly vyváženy jak vděčností předmětu samého, tak i přízní a ochotou, s kterými práce moje všude se setkávala.“⁸⁵ Při vzniku soupisů nelze opomenout ani vlastní zájem okresů a snahu finančně přispět do nezbytného rozpočtu pro vznik soupisů: „Prostředky použité, jimiž vládne Archeologická komisse, nejsou příliš hojné: tím vděčnější sluší se vzpomenouti hmotné pomoci samosprávných korporací dotčeného okresu.“⁸⁶ Je nezbytné poznamenat, že pro většinu autorů práce na sepisování památek znamenala jakousi formu plnění vlasteneckých povinností. „Soupis památek je nejen vědeckým, nýbrž i národním dílem.“⁸⁷

⁸³ SOUKUP 1903, nepag.

⁸⁴ SOUKUP 1903, nepag.

⁸⁵ MATĚJKA 1897, nepag.

⁸⁶ MÁDL 1897, nepag.

⁸⁷ PEČÍRKA 1938a, 305.

3.2. Soupisy, postup na pracích

Je nutné si uvědomit, že v poslední desetina devatenáctého století nebyla ještě možnost mobility, jaká je dnes samozřejmostí. Soupisové práce probíhaly ve značné míře přímo v terénu a nerozvinutá komunikační síť neumožňovala dostat se ke všem památkám. Cesty k popisovaným objektům bylo nutné vykonávat pěšky, na kole, stopem, nebo na pionýru, což bylo považované za výrazné přilepšení.⁸⁸ Velkou výjimkou byl historiograf a duchovní Antonín Podlaha,⁸⁹ který se řadil mezi ty, kteří automobil vlastnili a sami ho řídili.⁹⁰ Většina práce se tedy uskutečňovala během letních měsíců, když počasí nebylo na překážku. Karel B. Mádl v předmluvě prvního vydaného soupisu památek, v okrese Kolínském podotkl: „...vyslán byv Archeologickou komissí, prošel jsem v září 1895. politický okres Kolínský a ještě na jaře letošního roku podnikl jsem několik doplňovací výletů.“⁹¹ Práce ne vždy postupovaly rychle a lehce: „Vytčen tu program úmorné drobné práce pro celá takřka pokolení pracovníků, práce však nevyhnutelné, aby se mohlo na jisto postavit, jak umění v království Českém se vyvíjelo, odkud první motivy přicházely, jak se vytvářely, jako umělci cizí zde spolupůsobili, a co přímo z ciziny k nám bylo přivezeno.“⁹² Autoři s sebou museli přenášet veškeré potřebné pomůcky. Zdeněk Wirth uvádí, že při sobě nosil vždy mapy dotyčného okresu, zápisníky, dvacet metrů dlouhé pásmo, další menší měřítko, tužky, motouz na měření kleneb, pečetní vosk, papír a argentin na otisky nápisů a také kompas. Mimo soupis, bylo nutná některý materiál měřit a jinak zaznamenávat.⁹³ Každý autor musel nejprve poznat historii daného regionu, jeho jednotlivých obcí a památek v nich na základě písemných pramenů a literatury. Zdeněk Wirth uvedl v roce 1904 v článku pro Československé letopisy musejní jakýsi postup k sepisování památek, který ověřil vlastní soupisovou činností, totiž, že celá práce lze rozdělit na dva hlavní úkony.

⁸⁸ KOŘÁN 2010, 52–53.

⁸⁹ RYANTOVÁ 2008, 183–193. Antonín Podlaha, (1865-1932). Kněz, kanovník metropolitní kapituly u sv. Víta, historik. V roce 1897 byl povolán do Archeologické komise ČAVU, pro zkoumání a sepisování památek. Nejprve pro okres Sedlčany, dále potom pro Milevsko, Karlín, Mělník, Rokycany, Příbram, Český Brod, Vinohrady, Benešov a Dolní Kralovice. Na některých okresech spolupracoval se svým spolužákem a přítelem Eduardem Šittlerem. A. Podlaha byl též roku 1922 jmenován konzervátorem pro okresy Benešov, Vinohrady a Žižkov

⁹⁰ RYANTOVÁ 2008, 183–193. Antonín podlaha obdržel řidičský průkaz 20. září 1909, vlastnil automobil výrobce Laurin a Klement a bezpochyby mu při práci na Soupisech památek urychlil práci.

⁹¹ MÁDL 1897, nepag.

⁹² MÁDL 1897, nepag.

⁹³ WIRTH 1904, 39.

První je práce předběžná, která se zakládá na literárním prozkoumání celého okresu, jeho poměrů, hranic. V tomto případě autor nemusí do terénu přímo k památkám. Práce se:

„vykonává se u pracovního stolku, v knihovnách a archivech...slouží k tomu dobře speciální mapy gener. štábu rak.,úřed. schematismy míst v království, diocesaní katalogy, slovníky topografické,...okresní adresáře, monografie okresů, sborníky, památníky, příležitostné spisy, brožury, průvodci, katalogy výstavek a museí, články v místních časopisech,...atd.“⁹⁴

Po načtení této literatury jsou dalším zdrojem archivy v daném okrese, nebo autorské záznamy místních obyvatel: *„zápisky měšťanů, soukromé sbírky, ... nepohrdne ani ústním sdělením věrohodných lidí.“⁹⁵* Autor se má také shánět po starších vyobrazeních památek, a když je potřeba, ověřovat informace i v zahraniční literatuře. Po této důkladné přípravě, kdy autor získá přehled o místech, jež je nutné do soupisu zahrnout, následuje část praktická, soupisová, kterou je nutné provádět přímo v místě památek. Tato práce dle Wirtha vyžaduje přirozeně *„...jakýsi smysl pro turistiku, pro šetření časem, vyžaduje jisté obratnosti tělesné,“⁹⁶* protože ne vždy byla práce po fyzické stránce jednoduchá. *„Zde přichází autor Soupisu ve styk se zaprášenými půdami, zvonice, sklepením, s prachem sýpek, s chladem sakristií, s rumem zřícenin,“⁹⁷* ale na druhou stranu též s *„nádhrou palácových interiérů a rozkošnými zátišími parků.“⁹⁸* Další nezbytnou částí je obrazový doprovod textu. Některá vyobrazení prování autor na místě při práci popisové. Zbylé předměty jsou fotografovány a zakreslovány na doporučení autora, který zadává jaký předmět, a z které strany je dobré zobrazit, popřípadě jaký jeho detail.⁹⁹ Autoři si vybírali popisovaný region dle jeho památek, jež je z odborného hlediska zajímavý, nebo ke kterému okresu měli určitý vztah. Například Zdeněk Wirth, jež vytvořil soupis památek v okrese Vysokomýtském, neboť tamní památky a celkově charakteristiku prostředí dobře znal. Čas na přípravy jednotlivých rukopisů se značně lišil, závisel na individuálním přístupu autora, na jeho přístupu, zdravotních a časových možnostech, zkušenostech a v neposlední řadě na velikosti

⁹⁴ WIRTH 1904, 37sq.

⁹⁵ WIRTH 1904, 38.

⁹⁶ WIRTH 1904, 39.

⁹⁷ WIRTH 1904, 39.

⁹⁸ WIRTH 1904, 39.

⁹⁹ WIRTH 1904, 39.

regionu.¹⁰⁰ Okresy mívaly kolem 40-80 obcí. Příprava trvala od jednoho roku až po desetiletí.

Koordinátorem činnosti Archeologické komise bylo plénum, které se scházelo ke společným konzultacím přibližně jednou měsíčně. Finanční a další administrativní agendu vedla kancelář. Ta také zařizovala spojení a domluvu s vnějšími pracovníky, jako fotografy, kreslíři, sponzory, tiskárnami či odběrateli publikací, nebo dalšími externími autory.¹⁰¹

3.3. Obsah soupisů

Obsah je řazen alfabetycky. Postupem doby se ustálil na správní vymezení (kraj, okres, město), ne jen na tematické členění (kláštery, zámky, špitály). Každý svazek obsahuje též obecný úvod, proslov, v němž autor ve stručnosti popisuje, jak postupoval, celkový charakter regionu a zmiňuje jména z řad odborníků a obyvatel obcí, kteří mu byli nápomocni při pracích. Většinou za poskytnutí pramenných materiálů, nebo za umožnění přístupu k památkám. Zpracovány jsou památky movité i nemovité, jak určila Archeologická komise:

„...do soupisu jsou pojaty: 1. památky prehistorické krátkým označením. 2. památky umění stavitelského, sochařského, malířského od románské doby do počátku XIX. století: předměty uměleckého průmyslu, pokud nejsou v majetku soukromém, stavby historicky důležité, jako hrady, opevnění, mosty aj.“¹⁰²

Kapitoly se liší délkou dle důležitostí památek. O zařazení památky do soupisu rozhodoval autor: *„Učiněn jistý výběr, že do Soupisu pojaty jen ty, které svojí jakostí a svým významem jsou závažným materiálem pro dějiny umění v Čechách a zasluhují, aby jich bylo váženo a šetřeno. Vše ostatní pomínuto mlčením.“¹⁰³* S autorem spolupracoval i archeolog, který byl vybraný komisí. Jako obsahový vzor měl autorům sloužit první vydaný svazek z roku 1897.¹⁰⁴ Každý soupis se musel řídit určitými zásadami danými Archeologickou komisí, ale byla otevřená cesta pro nutné změny a doplňování. *„Soupis děje se dle jistých redakčních pravidel, ale přece ponecháno*

¹⁰⁰ UHLÍKOVÁ 2010b, 44–48.

¹⁰¹ UHLÍKOVÁ 2010b, 44–48 .

¹⁰² MÁDL 1897, nepag.

¹⁰³ MÁDL 1897, nepag.

¹⁰⁴ MÁDL 1897, nepag.

autorovi dosti volnosti v úpravě jednotlivých svazků.“¹⁰⁵ Nutno také dodržovat vědecký ráz díla: „*Soupis uměleckých památek jest (...) kniha suchá, nabitá fakty a v podstatě neosobní. Jen málo kde probleskne v epithetu nebo charakteristice uměleckého díla míra údivu nebo zaujetí pisatele.*“¹⁰⁶ Autor musel odhadnout obsahovou šíři popisu, kde mu byla doporučována stručnost. Pořadí v jakém budou svazky vydávány, nebylo dané. Závěr soupisů tvoří rejstřík jmen umělců, řemeslníků a seznam popisovaných míst.

3.3.1. Obrazový doprovod

Na počátku projektu bylo rozhodnuto, že obrazový doprovod bude součástí Soupisů a bude mu věnována zvláštní pozornost. „*Pro vědecké bádání v oboru dějin umění jest však jeden požadavek nezbytný: obrazová reprodukce památek...jest zřejmo, že inventář vydaný bez obrazů nevyhovuje z daleka všem účelům.*“¹⁰⁷ Karel Chytil dále podotkl, že „*nedostatek ilustrací jest na újmu velmi mnohým podobným knihám.*“¹⁰⁸ Čímž upozornil na nedostatek francouzských soupisů památek „*Inventaire général des richesses d'art de la France,*“¹⁰⁹ jež byly prvním dílem v tomto směru a dalece předcházely vzniku soupisů na našem území. Proto všechny významnější památky měly kromě textového popisu dostat i svou obrazovou reprodukci. Především sakrální stavby, nebo zámky a hrady měly být zachyceny i půdorysem. Když byl objekt shledán významnějším, byl zachycen i bokorysem, nebo i řez stavbou.¹¹⁰ Kresba byla upřednostňována před fotografií, ale projekt byl záležitostí jdoucí s dobou a fotografie umožňovala časem snazší získávání chtěného materiálu. Autoři prováděli některé nákresy sami přímo v terénu. O dalších potřebných památkách k zdokumentování vedli seznamy, které následně předali fotografům¹¹¹ a kreslířům, spolu s návodem co přesně je potřeba zachytit. Obrazová příloha musela odpovídat skutečnosti. „*Velkou předností ilustrací jsou přesná jejich měřítka a kresba vesměs dle skutečnosti, což zejména těší po šlendriánu v ilustracích podobných kněh starších že použito i drahých technik*

¹⁰⁵ WIRTH 1904, 37.

¹⁰⁶ PEČÍRKA 1938, 305.

¹⁰⁷ CHYTIL 1894, 718sq.

¹⁰⁸ CHYTIL 1894, 719.

¹⁰⁹ CHYTIL 1894, 719. Myšlenka na soupis památek vznikla ve Francii již roku 1856, ale přípravné práce se protáhly a první svazek byl přičiněním ředitele krásných umění a předsedou komise inventarizující F. de Chennevierem, pod záštitou ministerstva vyučování vydán až roku 1876.

¹¹⁰ UHLÍKOVÁ 2010b, 45.

¹¹¹ UHLÍKOVÁ 2010b, 45. Soupisová redakce spolupracovala s řadou profesionálních kreslířů: Antonín Martínek, architekt Alois Masák, Rudolf Wanderlin nebo Jan Mansbarth.

*(barvotisku a světlotisku) nedá se ani ocenit.*¹¹² Kreslíři a fotografové nebyli komisí zaměstnaní, ale odváděli svou práci na základě smlouvy a honorář obdrželi dle rozsahu své práce. Dohledu nad obrazovým doprovodem soupisů vedl nejprve Jan Koula, později, po jeho smrti převzal tuto práci architekt Josef Fanta¹¹³. Po jejich schválení, včetně rozměrů v jakých obrázků bude v konečném soupisu, byl připraven pro konečný tisk.¹¹⁴

3.4. Financování

Od počátku projektu bylo zřejmé, že právě dlouhodobé finanční zajištění bude jedním z nejdůležitějších faktorů. Tuto zodpovědnost na sebe nejprve převzal Josef Hlávka, který dokázal získat finance od státu. Na jeho doporučení byly svazky jednotlivých soupisů zaslány na úřady a další instituce, jako například knihovny, kulturní a vědecké instituce, čímž byl zajištěn budoucí odběr nově vydaných soupisů. Takto Hlávka přesvědčil i pražské Arcibiskupství, které svazky doporučovalo dál, podřízeným farám, nebo Zemskou školskou správu, která je nakupovala do střeňích škol.¹¹⁵ I přes tyto skutečnosti se projekt dostal již v době před první světovou válkou do značné finanční tísně, kterou způsobovalo navyšování nákladů na jednotlivé svazky. O další finanční zajištění státem se dále zasloužil Zdeněk Wirth svou aktivitou a poválečnou pozicí na MŠNO. Výška nákladů na vydání soupisu se do jisté míry mohla lišit. Příkladem výdajů je tabulka zveřejněná v ZPP (2010), pro potřeby na soupis vysokého Mýta z roku 1902.¹¹⁶

¹¹² Pedagogické rozhledy 1902, 120–122.

¹¹³ VENDL/MAREŠOVÁ 2007, 10.

¹¹⁴ UHLÍKOVÁ 2010b, 45.

¹¹⁵ UHLÍKOVÁ 2010b, 46.

¹¹⁶ UHLÍKOVÁ 2010b, 47.

Paušál na výdaje autorovi	400
Honorář autorovi	1024
Fotograf	732
Kreslič plánů	995
Textový redaktor	50
Obrazový redaktor	50
Příprava reprodukcí	1447
Tisk a papír	1900
Celkem	6508 Kč

3.4.1. Vývoj topografie na našem území

Topografie má v našem prostředí dlouhou historii, i když ne od počátku v pojetí zaměřeném na výtvarné památky s cílem jejich inventarizace. Umělecko-historické soupisy začaly vznikat po celé Evropě až v 19. století.¹¹⁷ Předcházejícím příkladem takovýchto inventářů jsou například: „*Topografii Čech, Moravy a Slezska*,“ (Martin Merian-druhá polovina 17. století), nebo Bohuslav Balbín: „*Miscellanea historica regni Bohemiae*.“ Rozvoj soupisové literatury nastal v 18. stoletím s obdobím osvícenství a jeho důrazem na evidenci a statistiku. Například Jaroslav Schaller: „*Topographie des Königreiches Böhmen*,“ kde jsou popisovány nejen města, vesnice, hrady, zámky, ale i kláštery, zříceniny, apod. V téže době popsal obdobně památky Moravy František Josef Schwoy. Dále navázal v první polovině 19. století topograf a spisovatel německého původu Johann Gottfried Sommer svým popisem českého království: „*Das Königreich Böhmen*.“¹¹⁸ Vznikaly také topografie s určitým zaměřením, například František Alexandr Heber, „*Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*,“ (specializovaná topografie hradů, zámků a tvrzí.) Dalším typem soupisů jsou obrazová alba. Od konce 18. století vznikaly kolekce pohledů na hrady, zámky nebo města. Jejich autoři byli malíři krajiny, vedutisté, například Karel Postl nebo Ludvík Kohl. Na přelomu 18. a 19.

¹¹⁷ VENDL/MAREŠOVÁ 2007, 9.

¹¹⁸ POCHE 1977, 17.

století se do popředí zájmů dostává dějepis umění, hnutí za ochranu památek spojené s pozdějším mezinárodním rozvojem umělecko-historické vědy a následná potřeba evidence výtvarných památek pro organizaci památkové péče.¹¹⁹ Začaly se etablovat spolky a kluby jejichž členové si uvědomovali, že hmotné doklady naší kultury jsou to, co tvoří identitu státu a zároveň že jsou zdrojem národní hrdosti a je nutné je ochraňovat. Mezi takové patří: Společnost vlasteneckých přátel umění a Společnost přátel vlasteneckého muzea. Při Národním muzeu byl v první polovině 19. století vytvořen Archeologický sbor, do jehož čela se postavil historik umění Jan Erazim Vocel a zahájil na vědecké bázi průzkum, popisování a zveřejňování údajů o národních památkách. V roce 1853 poprvé vyšel časopis Archeologického sboru nazvaný Památky archeologické a místopisné. Karel Chytil s jistou vlasteneckou hrdostí píše, že naše Památky archeologické začaly vycházet dokonce o dva roky dříve, než obdobný časopis Mittheilungen ve Vídni. Od roku 1875 vychází druhý časopis tohoto druhu: Method, který je věnovaný církevnímu umění. Dále Otázky archeologické, za tím účelem, aby byl pořízen celkový inventář památek křesťanského umění v našich zemích.¹²⁰ Zanedlouho se česká umělecko-historická topografie dopracovala k vědecké soupisové práci, k Soupisu památek historických a uměleckých v království českém.¹²¹

3.5. Historie vzniku soupisů

Velkoryse rozvržený soupisový projekt začal v roce 1893 společně se založením Archeologické komise, která soupisy, jak je zmíněno výše, řídila po stránce organizační, finanční i personální. Prezident a zakladatel České akademie pro vědy, slovesnost a umění¹²² Josef Hlávka inicioval také založení komise. Josefa Hlávka v proslovu k prvnímu vydanému soupisu napsal: „*Dějiny politické i literární od doby Kosmovy měly své pěstitele i čtenáře: než i to, co umělou rukou, domácí či cizí, bylo vytvořeno, nezůstalo bez povšimnutí. Teprve naší době náleží však zásluha, že soustavně bádala v oboru umělecko-historickém...*“¹²³ Následujícím rokem 1894 prostupují přípravné

¹¹⁹ WIRTH 1957, 5.

¹²⁰ CHYTIL 1894, 720.

¹²¹ POCHE 1977 (ed.), 17.

¹²² Původně Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, umění a slovesnost, od roku 1918 Česká akademie věd a umění.

¹²³ MÁDL 1897, nepag.

fáze projektu. Redakční výbor byl tvořen předními historiky umění i archeology.¹²⁴ Na myšlenku vzniku uceleného, souborného, přesného materiálu inventarizace památek má zajisté podíl i celkový vývoj vědecko-historický v oboru dějin umění. „*Souvisí to s celým vědeckým hnutím v dějinách umění středního a nového věku, čím více se tyto prohlubovaly, tím méně dostačovaly povšechné známosti a nahodilé objevy a tím více pociťovala se potřeba souborného, úplného a přesného materiálu.*“¹²⁵

Autorem prvního pojetí koncepce soupisů byl Karel Chytil,¹²⁶ na kterého v poválečné době navázal Zdeněk Wirth. Chytil byl autorem pouze jediného soupisu památek,¹²⁷ ale korigoval a dohlížel na odbornou kvalitu textu u většiny vydaných svazků. Koncepce soupisů památek Karla Chytila je nám známá z jeho článku: „*O inventáři uměleckých památek,*“ z roku 1894 zveřejněném v Osvětě.

Pravidla pro postup při sepisování dostali budoucí autoři v tištěné formě. Upravovali výběr a způsob popisu památek a parametry obrazové přílohy.¹²⁸ Inspirací českému topografickému projektu byly již téměř dvě desetiletí existující soupisy památek vydávaných v Německu, Rakousku, Itálii nebo ve Francii. „*Naopak Anglie, Holandsko, Belgie a Rusko pokud mi známo, nedospěli dosud k systematickému dílu v tomto oboru i pracují buď na širokém podkladě vlastivědy, buď monografiemi, týkajícími se jednotlivých period, osobností a míst.*“¹²⁹ Karel Chytil označuje německé soupisy jako velice racionální, naopak nedoporučuje držet se postupu soupisu vzniklého v Rakousku, roku 1881 příčinou předsedy Vídeňské centrální komise pro zachování památek, barona J. A. Heflerta. Ten jako první prosazoval ideu umělecké topografie, či inventáře ve spise Oesterreichische Kunst-topographie-1881 a Centrální komise na jeho základě zorganizovala soupis vévodství korutanského, jehož popis vyšel v roce 1889, jakožto první svazek díla Oesterreichische Kunsttopographie. Další vydání se nekonala a provedení prvního svazku neshledával Karel Chytil vhodným pro koncept našich budoucích soupisů.¹³⁰

¹²⁴ Josef Píč, Karel Boromejský Mádl, Bohumil Matějka, František Xaver Borovský.

¹²⁵ CHYTIL 1894, 718.

¹²⁶ Karel Chytil: profesor dějin umění pražské univerzity, ředitel pražského uměleckoprůmyslového muzea.

¹²⁷ CHYTIL 1900.

¹²⁸ UHLÍKOVÁ 2010b, 46.

¹²⁹ CHYTIL 1894, 719-720. Německé soupisy památek byly vydávané už od roku 1880, Francouzské vydání soupisu památek je z roku 1876. (www.cka.cc/prilohy/richard-biegel, vyhledáno 1. 3. 2013). Inventaire général des richesses d'art de la Franc. V Itálii existoval již roku 1879 oficiální soupis budov prohlášených za památné, edifici dichiarati monumentali. Seznam byl ale neucelený a neúplný, až roku 1890 přikročila Stálá komise pro krásná umění- Commissione permanente di bella arti, k ucelení soupisů.

¹³⁰ CHYTIL 1894, 720.

3.5.1. Vize projektu Archeologické komise

Soupisy měly obsáhnout celé České království, které bylo rozděleno do 93 politických okresů, z nichž každý měl dostat svůj vlastní soupis. Pro některé významné lokality a města byly plánovány další samostatné svazky, z důvodu většího rozsahu nutného popisu množství památek. Například Praha, Kutná Hora, Karlštejn, později i další.¹³¹ Zdeněk Wirth na počátku 20. století uvažoval nad časovými možnostmi dokončení díla a spočítal, že při vydání třech až čtyřech svazků ročně, lze předpokládat dokončení inventáře do třiceti let „...a že Čechy budou se honositi stejně nádherným dílem, jako Francie (*Inventaire général des richesses d'art de la France*),...Itálie (*Comissione permanente di belle arti*), nebo Německo publikacemi (*Stecha, Bezolda, Haussmanna, Eitelbergera,...*)“¹³² V první fázi projektu, od vydání prvního soupisu politického okresu Kolínského v roce 1897, do období před vypuknutím první světové války vyšlo celkem 43 dílů. Vydávat soupisy v takovéto intenzitě už se poté nikdy nepodařilo. Do první světové války byl i počet autorských nabídek poměrně vysoký, a to i za nízké finanční ohodnocení.¹³³ V období první republiky vyšlo celkově deset svazků soupisů.¹³⁴

Během první světové války byla činnost komise pozastavena. Stále však probíhaly práce a některé svazky zůstaly otevřené, připravené pro aktualizace. Dotace na vydávání soupisů byly téměř zrušeny, a proto se s jejich publikováním muselo vyčkávat. Po konci války mohl být projekt opět obnoven.

Reorganizace v personálním obsazení Archeologické komise

V roce 1930 došlo k velkým změnám ve vedení Archeologické komise. Na funkci hlavního redaktora rezignoval Antonín Podlaha a na jeho místo byl zvolen Zdeněk Wirth. Celkové vedení Památek archeologických bylo určeno A. Matějčkovi a hlavním referentem se stal V. Birnbaum. Od těchto velkých změn se očekávalo, že činnost komise se oživí a celkově urychlí.¹³⁵

¹³¹ UHLÍKOVÁ 2010b, 46.

¹³² Pedagogické rozhledy 1902, 122.

¹³³ UHLÍKOVÁ 2010b, 46.

¹³⁴ UHLÍKOVÁ 2008b, 237.

¹³⁵ UHLÍKOVÁ 2008b, 234.

3.6. George Dehio

I přes veškeré snahy se stále nedařilo navázat na dynamiku období před první světovou válkou. Nedostatek autorů, finanční situace, zvyšování nároků na rukopisy a další faktory nutily k zamyšlení nad stručnější verzí soupisů památek. Protože, jak zmínil Zdeněk Wirth, kdyby práce na soupisech postupovaly pod vedením Archeologické komise nadále tímto tempem, dokončení bychom se dočkali v roce 2095.¹³⁶ Změna formy edic a systému práce byla nevyhnutelná, ač se celý projekt zařadil svou úrovní mezi tehdejší evropskou špičku tohoto typu umělecko-historické literatury.¹³⁷ Wirth viděl v dokončení umělecké topografie splnění nejnaléhavější úlohy československé umělecko-historické vědy.¹³⁸ Podotkl, že: *„Každý vědecký podnik cyklický, rozpočtený na dlouhou řadu let, prožívá pod vlivem rostoucích požadavků, změněných a opravených názorů nebo z praktických ohledů metamorfosu. Změny bývají někdy tak dalekosáhlé, že měří z kořene i celý program a stavějí pokračování n nový základ. Není se třeba báti těchto převratů, naopak jsou v zájmu vědy nutné a nesou požehnání.“*¹³⁹ Inspirací novému projektu byla německá topografická řada *„Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler“* vydávaná pod vedením profesora dějin umění Georga Dehia.¹⁴⁰ Dehio začal o projektu uvažovat už v roce 1905 a předpokládal, vzhledem k hlavní myšlence projektu, maximální stručnosti, dokončení co nejrychlejší. Práce skončily v roce 1912. Dehio plánoval vydat stručnou příručku památek ve čtyřech svazcích pro celé Německo.¹⁴¹ Cena svazku měla být tak vysoká, aby byla dostupná veřejnosti.¹⁴² I dnešní průvodcovská literatura čerpá informace o památkách z prací typu Handbuchu. Je praktická a nadčasová ve své výstižnosti a zároveň stručnosti.

U nás na projektu začal státní fotoměřický ústav pracovat od roku 1929. Měl dočasně zastoupit dlouhodobý náročný projekt Archeologické komise. Dle německého

¹³⁶ UHLÍKOVÁ 2010b, 48.

¹³⁷ UHLÍKOVÁ 2010b, 44.

¹³⁸ UHLÍKOVÁ 2008b, 236.

¹³⁹ WIRTH 1910b, 412.

¹⁴⁰ KROUPA 2006, 251. Georg Gottfried Julius Dehio (1850-1932). Nejprve se věnoval studiu historie, později i dějinám umění. V roce 1892 byl povolán do Štrasburku na institut dějin umění tamější univerzity. Tam také působil jako ředitel obrazárny a od roku 1899 se aktivně angažoval v památkové péči. Roku 1920 se stal korespondujícím členem Braniborské akademie věd v Berlíně v oboru dějin umění. Byl také členem akademií v Mnichově a Göttingenu. Byl vysoce respektovanou osobností za nejen metodologický přínos dějinám umění. Dehiovi příručky, soupisy, jeho práce v památkové péči pomáhaly etablovat umělecké památky v povědomí široké veřejnosti jako cenné dokumenty kultury.

¹⁴¹ MUCHKA 2006, 258. V souladu se svým „nacionálním“ chápáním památky, měl na mysli Německo společně s Rakouskem a Švýcarskem.

¹⁴² MUCHKA 2006, 257. Asi 5 marek.

vzoru se českému projektu vžil název „české Dehio.“ Realizovaný jako „*Umělecké památky Čech*.“ Cesta k vydání prvního svazku Uměleckých památek Čech nebyla jednoduchá. Oproti německému vzoru, který měl možnost excerptce z množství soupisové literatury, naopak v Československu nebyla ještě řada soupisů provedená. Byla v plánu čtyřsvazková příručka uměleckých památek zahrnujících v prvním svazku Čechy, ve druhém svazku Moravu a Slezsko, ve třetím svazku Prahu a ve čtvrtém Slovensko. Na počátku projektu nebylo dostatek kvalifikovaných sil ani prostředků. Až v roce 1929 se Wirthovi povedlo pro projekt získat jednoho smluvního pracovníka E. Pocheho,¹⁴³ společně s Emou Sedláčkovou, která obstarávala výpisky z vydaných i nevydaných rukopisů. Upravili podklady pro první svazek příručky do formy lístkového katalogu a byl připraven v roce 1937 k vytisknutí. Revizi obstarávala řada odborníků. Například Ladislav Lábek, Antonín Matějček, Václav Vilém Štech, Josef Opitz, Václav Wagner,... Problémy přinesla druhá světová válka. Okupační úřad v Praze roku 1939 povolil k vydání pouze okleštěnou formu publikace, která by zahrnovala pouze památky protektorátních Čech. S tímto nařízením byla další práce v tiskárně dobrovolně zastavena s očekáváním, že po změně vládnoucího režimu bude opět uvedena v život, v celém rozsahu. „*K tomu došlo až v roce 1953, kdy Kabinet pro teorii a dějiny umění Československé akademie věd¹⁴⁴ převzal úkol definitivní realizace rozpracované příručky.*“¹⁴⁵ Příručka byla doplněna kolektivem odborníků řadou dalších informací. Jejich získávání trvalo dlouhých pět let a tak není práce bez chyb, mezer a nedostatků.¹⁴⁶ Přesto je tento svazek, *Umělecké památky Čech*, jediný z celého projektu, který se dočkal svého vydání. Další svazky plánované příručky pro Moravu, Slezsko a Slovensko nebyly v té době ani rozpracovány.

V roce 1977, 48 let od zahájení prací a již 70 let od původního Wirthova záměru a vydání Soupisu památek okresu Kolínského,¹⁴⁷ se Emanuel Poche, jako vedoucí redaktor kolektivu autorů Ústavu teorie a dějin umění ČSAV, vrátil k záměru vydání čtyřsvazkového soupisu. V roce 1977 byl vydán první díl opraveného a rozšířeného soupisu památek v Čechách „*Umělecké památky Čech A/J*“¹⁴⁸ obohaceného

¹⁴⁴ Kabinet pro teorii a dějiny umění ČSAV byl založen roku 1953, později Ústav pro teorii a dějiny umění. Od roku 1992 Ústav dějin umění Akademie věd České republiky.
<http://www.udu.cas.cz/cs/historie/>, vyhledáno 26. 2. 2013.

¹⁴⁵ WIRTH 1956, 7.

¹⁴⁶ WIRTH 1956, 8.

¹⁴⁷ ŠTONCNER 2008, 61.

¹⁴⁸ POCHE 1977.

i o obrazovou přílohu. V letech 1978, 1980 a 1982 vyšly zbylé 3 publikace¹⁴⁹ a projekt byl ukončen. Také *Umělecké památky Moravy a Slezska* se v době dokončování *Uměleckých památek Čech* v roce 1982 dočkaly obnovených příprav díky Akademii věd České republiky. Na území Moravy a Slezska dosud chyběly jakékoliv umělecko-historické soupisy. Plánovaný jednosvazkový soupis se ukázal v průběhu prací, jako zcela neodpovídající moderním zásadám umělecko-historické topografie a dodnes byly vydané dva svazky A/I 1994 a J/N 1999,¹⁵⁰ přičemž na dalších dvou¹⁵¹ se stále pracuje. Obdobně jako tyto projekty se i původní soupisové práce, řízené Archeologickou komisí Hlávkovy akademie, dočkaly vydání 4 díly „*Uměleckých památek Prahy*,“¹⁵² které byly vydány v letech 1996 až 2000 a podávají ucelený přehled o pamětihodnostech na území hlavního města Prahy. Dalším typem soupisů památek s potenciálem poznání památkového fondu českým, moravským a slezským zemí¹⁵³ jsou soupisy věcí dle oborového rozdělení,¹⁵⁴ nebo badatelských zájmů.

V nejrůznějších formách rozpracování jsou ve Wirthově osobní pozůstalosti,¹⁵⁵ v Ústavu dějin umění Akademie České Republiky, uloženy podklady pro soupisy, které se nezdařilo z nejrůznějších příčin politických, osobních, administrativních, nebo finančních publikovat. Wirthův záměr, aby inventarizační materiál Archeologické komise a podklady pro soupisy zůstaly zachovány společně, byl z důvodu, aby podklady mohly sloužit k navázání v soupisové činnosti. Výjimkou je několik textově dokončených soupisů, jejichž vydání bylo zahájeno v roce 2007, kdy byl vydán soupis okresu Pardubicko-holicko-přeloučského.¹⁵⁶ I přes nedokončení některých soupisů jde dnes o významný informační pramen pro studium již často nedochovaného původního stavu movitých i nemovitých památek.¹⁵⁷

¹⁴⁹ POCHE 1978., POCHE 1980., POCHE 1982.

¹⁵⁰ SAMEK 1994., SAMEK 1999.

¹⁵¹ SAMEK (ed.) — Bohumil SAMEK: *Umělecké památky Moravy a Slezska*. 3. O/P., SAMEK/PRIX — Bohumil SAMEK / Dalibor PRIX (ed.): *Umělecké památky Moravy a Slezska*. 4. R/Ž.

¹⁵² VLČEK 1996., BAŤÁKOVÁ 1998., VLČEK 1999., VLČEK 2000.

¹⁵³ VAJČNER 2009–2010, 50.

¹⁵⁴ Například: POŠVÁŘ 1970.

¹⁵⁵ Wirth byl se soupisy spjat především z funkce hlavního redaktora. Schvaloval veškeré texty, proto jeho osobní pozůstalost obsahuje většinu nepublikovaných spisů. Některé jsou ve fázi téměř připravených k vytisknutí, některé pouze jako útržkové ruční zápisky. Celkově jde o téměř dvacet soupisů, z nichž osm bylo určeno Praze a další politickým okresům. Například Trutnov, Jilemnice, České Budějovice, Tábor a další.

¹⁵⁶ VENDL/MAREŠOVÁ 2007.

¹⁵⁷ MAREŠOVÁ 2010, 51.

4. Postavení soupisů v rámci právní a zákonné závaznosti

Soupisy památek i přes svou vysokou hodnotu a dnes často ojedinělou strukturu nezbytnou pro bádání v oboru uměnovědném a přes svou důležitou úlohu při výkonu státní správy na úseku státní památkové péče nemají žádnou právní závaznost. Nebyly za tímto účelem tvořené. Lze je přesto považovat za předstupeň novodobé ochrany památek. Právní vymezení evidence památek přinesl až zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách. Soupisy Archeologické komise, Fotoměřického ústavu i dnes vycházející soupisy památek Akademie věd mohou být pouze vodítkem pro metodické zakládání ochrany věcí jako kulturních památek. Tento průzkum památkového potenciálu bývá nezřídka konfrontován s dalšími vědeckými metodami poznání kulturního dědictví a poté je využit v rámci různých úrovní péče státu o kulturní statky.¹⁵⁸

4.1. Od historických soupisů k zákonné ochraně památek

Proměna vztahu společnosti k památkám se kontinuálně měnila. Od akcentu na komemorativní funkci, historickou kontinuitu jako předpoklad legitimacy při zdůrazňování ideových či náboženských aspektů, až ke všeobecnému uznání základní hodnoty památky jako hmotného dokladu historického vývoje.¹⁵⁹ Vztah společnosti k památkám a potřebě jejich ochrany se postupem doby proměňoval. Společně s tím bylo nutné měnit i přístup k evidenci, která byla pro potřebu jejich ochrany nezbytnou součástí.

¹⁵⁸ VAJČNER 2009–2010, 51.

¹⁵⁹ KOTALÍK 2008, 27.

4.1. Centrální komise pro průzkum a uchování stavebních a uměleckých památek ve Vídni

Na počátku 19. století dochází k uvědomění si, že je to stát reprezentovaný vládou, kdo zodpovídá za ochranu památek. Potřeba vytvoření stálé organizace, která se bude touto problematikou zabývat, narůstala na vážnosti. Tyto počáteční ideje se však netýkaly památek všeobecně a také ještě myšlenkově nevycházely z nutnosti ochrany výtvorů minulosti vzhledem k jejich umělecké či historické hodnotě, jak je dnes samozřejmostí.¹⁶⁰ Významným mezníkem pro prvně státem organizovanou památkovou péči se stal rok 1850, kdy byla jako státní instituce při rakouském ministerstvu obchodu, průmyslu a veřejných staveb zřízena Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek,¹⁶¹ (dále jen CK), se sídlem ve Vídni. V oblasti právních a organizačních opatření památkové péče mělo pro naše země založení CK důležitý význam. Působnost CK se vztahovala i na české země. Její funkcí byla péče o památky v nejširším slova smyslu. Poznávání, vyhledávání památek, tedy soupis a zajišťování jejich oprav prostřednictvím státních stavebních úřadů. Dále měla posuzovat návrhy restauračních prací, nebo zaškolovat další odborníky pro zabezpečení potřeb památkové péče.¹⁶² Předseda CK byl jmenován přímo císařem, dále fungovala díky kolektivu odborníků, především architektů, výtvarníků, konzervátorů a zpravodajů v krajích a okresech.¹⁶³ Její činnost upravovala instrukce ministerstva obchodu, průmyslu a veřejných staveb č. 1256 z roku 1853, která se mimo jiné týkala činnosti čestné a bezplatné pozice konzervátorů a korespondentů památek. Konzervátorům připadal úkol hájit zájmy komise v jednotlivých, jim určených zemích monarchie. Jednotlivé okrsky monarchie byly dle důležitosti a stavebně-historického významu místních památek rozděleny na místní, krajské, nebo mohly zahrnout celou korunní zemi.

¹⁶⁰ NEJEDLÍ 2008, 30.

¹⁶¹ HOBZEK 1987, 9.

¹⁶² NEJEDLÍ 2008, 34.

¹⁶³ VINTER 1971, 25. Odborné komise byly založeny též v Německu- 1853, Španělsku-1865, Rusku-1859, Švédsku-1867.

Postupné reorganizace CK:

Roku 1859 byla CK přiřčena k ministerstvu kultu a vyučování.¹⁶⁴ Dále byla její působnost, jež se v první etapě vztahovala pouze k památkám nemovitým, rozšířena na základě rozhodnutí z 29. 8. 1872 i na movité památky a její název byl pozměněn na „*Centrální komise k vyhledávání a zachování uměleckých a historických památek*“, později zkráceně na „*Centrální komise pro péči o památky*.“¹⁶⁵ V této souvislosti vznikly v CK tři sekce. První sekce měla prostřednictvím konzervátorů a korespondentů opatřovat informace o archeologických nálezech a výskytu pravěkých a antických památek, zajistit jejich stav a zamezit vývozu do ciziny. Druhá sekce hodnotila zaslané informace o památkách středověkých a novověkých do konce 18. století, zpracovávala je k otištění, například v ročence *Centrální komise: Jahrbuch der Central- Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* a měsíčníku *Mittheilungen der Central- Commission*, věnovanému zejména křesťanskému umění.¹⁶⁶ Třetí sekce se zaměřovala na sbírání a publikaci písemných historických pramenů k výtvarným památkám a dějinám výtvarného umění v Rakousku. Výsledkem měl být statistický soupis archivů.¹⁶⁷ V roce 1899 byla působnost CK rozšířena na památky s dobou vzniku až do poloviny 19. století. Dříve byl pojem památky omezen časově, do 18. století. K novému statutu, který se od předešlé koncepce příliš nelišil, byl připojen i návrh zákona¹⁶⁸ na ochranu památek, k jehož vydání, i před neustále práce na jeho osnově nedošlo. Ač CK neměla ze zákona danou moc nařizovací, byla ústředním orgánem památkové péče. Řídila se zásadami do té doby převážně platnými. Purismem a metodou restaurační, jež respektovala individualitu památky a nahrazovala poškozené části staveb ve stejném rozsahu. Jisté změny, stručně vyjádřeno, odklon od purismu a restaurace, nahrazením metodou konzervace v zájmu dochování duchovní hodnoty památky, přineslo působení stále vlivnější vídeňské školy dějin umění kolem roku 1900 a CK je přijala.¹⁶⁹

¹⁶⁴ BLAŽÍČEK (ed.) 1962, 37.

¹⁶⁵ HOBZEK 1987, 10.

¹⁶⁶ HOBZEK 1987, 9.

¹⁶⁷ NEJEDLÍ 2008, 36.

¹⁶⁸ HOBZEK 1987, 16. Přípravován z podnětu prezidenta Centrální komise barona Josefa Hefflera od roku 1891. V uherské části monarchie, tedy i na Slovensku takovýto zákon již měli od roku 1881.

¹⁶⁹ HOBZEK 1987, 16sq.

V roce 1911 byl zřízen při CK „*státní památkový úřad*“ a byl vydán ministerstvem kultu a vyučování nový statut komise spolu se změnou názvu na: C. k. ústřední komise pro památkovou péči. Nová organizační struktura komise kladla důraz na odborně kvalifikované, státem placené pracovníky. „*Podle nového statutu se napříště Ústřední komise namísto restauračního gremia stala vědecky podloženou institucí.*“¹⁷⁰ Zemští konzervátoři byli podřízeni CK, jako úřední orgány veřejné správy jejich působení bylo stanoveno zvláštní instrukcí z roku 1912. „*Zemský konzervátor má znát památky svého obvodu, má vést jejich inventarizaci, dohlížet na konzervační práce...zabraňovat zcizování památek.*“¹⁷¹ CK byla spojena dle statutu s dalším orgánem, s uměleckohistorickým odborným ústavem¹⁷² pro inventarizaci a celkové shromažďování materiálů pro rakouskou topografii.

4.2. Soupisy Centrální komise

Mimo praktickou činnost při zajišťování ochrany památek, bylo prvotním posláním CK, dle osnovy z 31. prosince 1850, průzkum existujících památek, jejich řádná klasifikace, určování hodnoty a vytvoření statistiky památek. Statistika, která bude vypovídat zejména o archeologické a architektonické hodnotě objektu o jeho současném stavu a potřebných opravách.¹⁷³ Tímto úkolem pověřeni konzervátoři a korespondenti měli k dispozici předepsaný formulář pro systematictější evidenci památek. Jak má být veden soupis památek, bylo podrobně stanoveno. V jedenácti bodech měl být určen charakter památky, název, lokace, datace vzniku, celkové hodnocení ze stavebního a historického hlediska, nebo současný vlastník či uživatel. Pokud existovaly vyobrazení, nebo podklady a prameny, měly být uvedeny stejně jako nápisy, které se na památce nacházely. Zaznamenán měl být též materiál, stavení styl památky a na závěr hodnocení, klasifikace památky.¹⁷⁴ Jednotliví konzervátoři a korespondenti vedli seznam památek v jim svěřených okrscích. Konzervátor byl podřízen CK a měl ji o své činnosti informovat. Vlastimil Vinter píše, že „*Čeští konzervátoři památkové péče*

¹⁷⁰ VINTER 1971, 32.

¹⁷¹ NEJEDLÍ 2008, 41.

¹⁷² VINTER 1971, 32. Uměleckohistorický ústav byl zásluhou Maxe Dvořáka zřízen již před vydáním statutu. Roku 1907 publikoval první svazek soupisu památek v německých korunních zemích Rakouska.

¹⁷³ NEJEDLÍ 2008, 34.

¹⁷⁴ NEJEDLÍ 2008, 34.

patřili v Rakousku mezi nejaktivnější.“¹⁷⁵ Povinností konzervátorů, jichž bylo pro Čechy ustanoveno čtrnáct, pro Moravu jeden, bylo též seznamovat s místními památkami zdejší obyvatelstvo.¹⁷⁶ Další ze zaměstnanců CK byli korespondenti, kteří podléhali přímo komisi, nebo územně příslušnému konzervátorovi. K nápomoci konzervátorům měly být i místní stavební úřady, jejichž zapojení do péče o památky přibližovalo veškerou problematiku, jinak řízenou stavení správou ve Vídni.¹⁷⁷ Stavební úředníci měli zhotovovat plány a kresby památek, které považovali za významné, nebo které jim jako důležité byly označeny konzervátory. Plány měly přesně zachytit dnešní podobu památky, její půdorys, řezy, pohledy a významné detaily, aby dle nich mohla komise posoudit jejich stav.¹⁷⁸ Od založení komise až do roku 1872 se zapisovaly pouze památky stavební, dále potom i památky movité. V tomto období stále neexistovala právní ochrana památek, soupisy byly zřizovány CK z důvodu přehledné evidence a tím lepší možnosti plošné a včasné ochrany.

4.3. Pozice konzervátora

Konzervátoři tvořili důležitou síť informátorů po celém území. Jejich úloha byla především zpravodajská a soupisová,¹⁷⁹ což dokazuje i návrh MŠNO z roku 1933 o přejmenování funkce konzervátora na dopisovatele, který výstižněji určoval jejich pracovní náplň.¹⁸⁰ O vážnosti a významu těchto pozic svědčí i jména osobností takto pověřených. Například V. Birnbaum pro okres Kolínský, K. Hilbert pro okres Lounský, nebo B. Matějček pro okres Příbramský.¹⁸¹

V roce 1912 byly pro naše území jmenováni dva zemští konzervátoři. Oba se sídlem v Praze. Jeden pro česky mluvící území, druhý pro území smíšené a německé. Každý měl na pomoc technického konzervátora. Byly vedeny dva odlišné úřady s vlastním vedením registratury a různým označením. V původním rozvržení nešlo o zřízení úřadů,

¹⁷⁵ VINTER 1971, 26.

¹⁷⁶ NEJEDLÍ 2008, 35.

¹⁷⁷ NEJEDLÍ 2008, 36. Tato úzká spolupráce Centrální komise a stavebních úřadů skončila roku 1859, kdy byla Centrální komise převedena do působnosti ministerstva kultu a vyučování.

¹⁷⁸ NEJEDLÍ 2008, 35.

¹⁷⁹ Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 10 února 1919 č. 680 n.o.

¹⁸⁰ ŠTONCNER 2008, 58. Pojmenování konzervátor mělo zůstat jen pro několik málo významnějších osob. Ke změně na označení na dopisovatele však v tomto slova smyslu nikdy nedošlo. Až v roce 1939 byla zřízena funkce dopisovatelů SPÚ, šlo ale spíše o „provizorní opatření zajišťující pracovní uplatnění především pro důstojníky zrušené čs. armády a zaměstnance některých ministerstev. Náplní jejich práce bylo zejména intenzivní pokračování na soupisu a dokumentaci památek.“

¹⁸¹ ŠTONCNER 2008, 57.

ale pozic. Postupem času však došlo k vytvoření dvou památkových úřadů,¹⁸² které pracovaly odděleně v rámci Státního památkového úřadu. V roce 1918 byl nařízen jednotný název: C. k. Zemský památkový úřad pro království České, přičemž Morava a Slezsko zůstaly v působnosti Vídně. C. k. zemský památkový úřad pro Království české byl v roce 1818 na základě rozhodnutí Národního výboru, přeměněn na Státní památkový úřad s dosavadní agendou a péčí o celé území státu. Hlavní místo v ochraně památek tedy zastupoval Státní památkový úřad prostřednictvím úředníků z předchozího Zemského památkového úřadu. K tomu byli jmenováni další konzervátoři a ustanoveny pomocné sbory (historický, archeologický, památkový, ...), které později zanikly.

4.4. Státní památkový úřad

Státní památkový úřad, (dále jen SPÚ) byla státní památková instituce s působností pro celé Čechy a sídlem v Praze. Jak je výše zmíněno struktura úřadu obsahovala dvě samostatné sekce. Českou a německou. Každá se věnovala určitému území Čech dle národnostních hledisek. Snahou MŠNO bylo jejich sjednocení pro jednotnější organizaci, ke kterému došlo až přirozeným vývojem SPÚ. (Například v roce 1924 jmenoval Zdeněk Wirth, zodpovídající za fungování státní památkové péče z pozice přednosty odboru MŠNO, do funkce nového přednosty úřadu SPÚ pro Čechy úředníka německé národnosti Rudolfa Hönigschmida.) Tomu předcházelo přesídlení obou úřadů, společně s Archeologickým ústavem, Ústavem pro fotografování, měření a odlévání památek a Společnosti vlasteneckých přátel umění do společných prostor Strahovského kláštera v roce 1919.¹⁸³ Česká a německá sekce Státního památkového úřadu byly spojeny a do roku 1938 se organizace již výrazně neměnila.

V letech 1939-1945 byla státní ochrana památek, ač v téměř zachované prvorepublikové struktuře podobně jako další složky státní správy, podřízena německému státnímu sekretáři Karlu Hermannovi Frankovi, nebo přímo Berlínskému říšskému ministerstvu. Po Mnichovské dohodě byly pohraniční území přičleněny k sousedním částem Říše. V roce 1941 byl sloučen SPÚ pro Čechy v Praze a SPÚ pro

¹⁸² ŠTONCNER 2008, 45–46. Název se měnil. Zemský konzervátor, Zemský konzervátorský úřad, C. k. Zemský památkový úřad v Království českém, Zemský památkový úřad pro Království české, Státní památkový.

¹⁸³ ŠTONCNER 2008, 50.

Moravu v Brně¹⁸⁴ z podnětu říšského protektora MŠNO v jeden úřad Denkmalamt in Prag, tedy Památkový úřad v Praze.

4.5. Národní kulturní komise

Zákonem ze dne 16. května, č. 137/1946 Sb., o Národních kulturních komisích, (dále jen NKK) pro správu státního kulturního majetku¹⁸⁵ byly zřízeny NKK se sídlem v Praze a v Bratislavě. Ty se staly ústředními orgány pro správu státního kulturního majetku. Důvodem jejich vzniku byla řada právních opatření, zejména konfiskačních dekretů,¹⁸⁶ kterými přešla do vlastnictví státu řada „majetkových podstat, mezi jiným též památkových objektů, hradů a zámků včetně mobiliáře,¹⁸⁷ neboť: „Konfiskuje se bez náhrady - pokud se tak již nestalo - pro Československou republiku majetek movitý i nemovitý, zejména i majetková práva (jako pohledávky, cenné papíry, vklady, práva nehmotná), který ke dni faktického skončení německé a maďarské okupace byl, a nebo ještě jest ve vlastnictví: 1. Německé říše, Království maďarského, osob veřejného práva, německé strany nacistické, politických stran maďarských a jiných útvarů, organizací, podniků, zařízení, osobních sdružení, fondů a účelových jmění těchto režimů nebo s nimi souvisejících, jakož i jiných německých nebo maďarských osob právnických, nebo 2. Osob fyzických národnosti německé nebo maďarské (...)“¹⁸⁸

Tento státní majetek, zahrnující přes 500 objektů,¹⁸⁹ byl svěřen do správy NKK, jež mu měla zajistit odbornou péči, ochranu a kulturní využití. NKK především a) zajišťují státní kulturní majetek a přejímají jej do správy, b) organizují odbornou správu státního kulturního majetku a udržují jej v řádném stavu, c) pečují o vhodné využití státního kulturního majetku...“¹⁹⁰ Předsedou NKK byl od počátku jejího působení Zdeněk Wirth, jež se do veřejného působení vrátil po odmlce započaté jeho odvolání z MŠNO. Z pozice předsedy NKK měl téměř neomezený vliv na veškerou její činnost.

¹⁸⁴ HOBZEK 1987, 19. Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko v Brně byl založen roku 1920. Ochrana památek do roku 1920 byla na Moravě řízena přímo Ústřední komisí, z Vídně, protože neměla jako Čechy svůj samostatný zemský památkový úřad.

¹⁸⁵ Předpis č. 137/1946 Sb., Zákon o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku.

¹⁸⁶ (Benešovy dekrety) č. 108/1945 Sb. a dekret č. 12/1945 Sb.

¹⁸⁷ VINTER 1971, 41.

¹⁸⁸ Dekret prezidenta republiky ze dne 25. října 1945, č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a o Fondech národní obnovy. www.rozhlas.cz/zprava/33351, vyhledáno 18. 2. 2013

¹⁸⁹ NESVADBÍKOVÁ 1983, 275. Informativní zpráva vydaná Národní kulturní komisí roku 1948.

¹⁹⁰ Zákon č. 137/1946 o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku, §4.

Rozhodoval o výběru zámeckých a hradních objektů, které měla komise převzít do své správy, řídil třídění mobiliářů a plánoval budoucí využití konfiskovaných objektů.

Činnost komise byla ukončována postupně od roku 1949-1951. Její agenda byla převáděna na krajské národní výbory. Podle plánované reorganizace systému státní památkové péče měla být NKK zachována pouze v podobě poradního sboru ministerstva. Její činnost byla ukončena v roce 1952, kdy většina jejích pravomocí i zaměstnanců přešla na oddělení pro ochranu památek Ministerstva školství, věd a umění.¹⁹¹ Hodnocení její činnosti není dnes ani v dějinách památkové péče zdaleka jednotné. Ač dobová myšlenková atmosféra byla nakloněna konfiskačním dekretům a dalším zestátnovacím zákonům, jejich konečný důsledek se projevil, jako nevladatelný úkol. Zabezpečení tolika movitých i nemovitých památek nebylo pro možnosti státní správy a hospodářství státu reálné. NKK zachránila značnou část kulturního bohatství, ohroženého dobou danými společenskými, kulturními, politickými i ekonomickými poměry, které u nás nastaly po skončení 2. světové války. Přesto byl tento úkol v celém svém rozsahu nevládnutelný. K zabezpečení tolika nemovitých a movitých památek nebyly dostačující prostředky.¹⁹²

4.6. Státní památková správa

Státní památkový úřad byl v roce 1952 přeměněn na Státní památkový ústav a památkovým orgánem se místo něj staly krajské odbory školství, věd a umění. Později byla agenda Státního památkového ústavu, společně s dalšími (agendou Národní kulturní komise, Fotoměřického ústavu) sloučena pod nový orgán státní památkové péče pro České země, Státní památkovou správu, zřízenou ministerstvem školství a osvěty v roce 1953. Na její činnost navázal v roce 1958 Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (SÚPPOP), ustanovený zákonem č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách. *„Převzal jak poslání a funkce, tak i bohaté dokumentační fondy (fotografické, plánové, studijní ad.(...)) Jeho posláním bylo vytvářet odborně metodickou, vědecko-výzkumnou a informační základnu oboru památkové péče.“*¹⁹³

¹⁹¹ UHLÍKOVÁ 2004, 57sq.

¹⁹² UHLÍKOVÁ 2004, 60sq.

¹⁹³ <http://www.npu.cz/pro-odborniky/pracoviste-npu/generalni-reditelstvi/souhrnne-informace-a-historie/#L60> < založeno: 16. 7. 2010, vyhledáno 1. 3. 2013.

4.7. Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách

4.7.1. Definice kulturní památky a zákonná ochrana památek

Až do roku 1958 u nás nebyla památková péče podložena ani dostatečnou právní normou, ani vyhovujícím systémem institucí a organizací s jednoznačně vymezenými kompetencemi.¹⁹⁴ Bylo zřejmé, že absence zákona, který by zastřešil problematiku památkové péče, je dále neudržitelná. Bylo nutné se odvolávat na stanovy převzaté zákonem č. 11/1918 Sb. z. n., (veškeré říšské zákony a nařízení), což byl stav značně provizorní.¹⁹⁵ Od vzniku samostatného Československa byla připravována osnova zákona. Určitou dobu však nebyl radikálně prosazován. Vyčkávalo se úmyslně na změnu, která by dovolila zasáhnout do pasáží zahrnujících soukromé vlastnictví, což dokazuje i vyjádření Witha, že „*za dnešních mocenských politických poměrů není naděje, že by sněmovna propustila vyhovující zákon památkový, neboť žádná z politických stran nemá opravdového zájmu o památky.*“¹⁹⁶ Od roku 1919 až 1939 byl návrh zákona třikrát předložen.¹⁹⁷ Změna politické situace a zánik první republiky uzavřely první etapu dlouhých pokusů o prosazení památkového zákona,¹⁹⁸ který se podařilo vydat až o dalších dvacet let déle. Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách nabyt účinnosti dne 3. 5. roku 1958. Shrnoval dosavadní zkušenosti a výsledky práce na poli památkové péče.

Zákon stanovil jasnou evidenci památek. Sice že „*Památkou je kulturní statek, který je dokladem historického vývoje společnosti, jejího umění, techniky, vědy a jiných oborů lidské práce a života, nebo jest jí dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů, anebo věc, která má vztah k význačným osobám a událostem dějin a kultury.*“¹⁹⁹ Bylo tedy ze zákona určeno, co rozumět pod pojmem kulturní památka, což přineslo zcela nový přístup k evidenci památek.

¹⁹⁴ ULBRICHOVÁ 2002, 191.

¹⁹⁵ UHLÍKOVÁ 2010a, 79.

¹⁹⁶ UHLÍKOVÁ 2010a, 81.

¹⁹⁷ UHLÍKOVÁ 2010a, 86.

¹⁹⁸ UHLÍKOVÁ 2009, 19.

¹⁹⁹ Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, § 2 Pojem památky.

4.7.2. Státní seznam nemovitých a movitých kulturních památek

Státní seznam nemovitých a movitých kulturních památek byl zřízen zákonem č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách a vedl ho (v jednotlivých krajích), výkonný orgán krajského národního výboru, přičemž řídil i zápis památek do seznamu. „Do státního seznamu nemovitých památek se zapisují veškeré nemovité památky na území kraje. Do státního seznamu movitých památek se zapisují významné movité památky na území kraje, pokud nejsou osobním majetkem nebo nejsou uloženy v muzeích, galeriích nebo jiných podobných ústavech....“²⁰⁰ Do státního seznamu nemovitých památek se měly zapsat veškeré nemovitosti, zatímco do státního seznamu movitých památek se zapisovaly pouze památky ve vlastnictví státu, nebo církví. Státní památková péče se tedy nezabývala movitými památkami, jež jsou v soukromém vlastnictví, uloženy v muzeích, galeriích, archívech, knihovnách a podobných ústavech. Ty spadaly pod působnost jiného zákona a nebyly evidovány do státního seznamu movitých památek.²⁰¹

„Soubory movitých památek na státních hradech, zámcích a v kláštorech se evidovaly jedním rejstříkovým číslem jako tzv. mobiliární fond. Jednotlivé součásti těchto rozsáhlých souborů pak měly zvláštní soupis, tzv. základní evidenci mobiliárních fondů, a to nejen pro každý objekt samostatně, ale obvykle byl odlišen kmenový fond a tzv. svozové fondy. Podobně se historické knihovní fondy uložené v těchto objektech evidovaly pouze pod jedním rejstříkovým číslem.“²⁰²

Byl vytyčen základní fond památek (30 tisíc nemovitých a 50 tisíc movitých), na který se soustředila pozornost státní památkové péče.²⁰³

²⁰⁰ Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, § 7 Evidence památek.

²⁰¹ HOBZEK 1987, 32.

²⁰² SEDLÁKOVÁ 2006.

²⁰³ <http://www.npu.cz/pro-odborniky/pracoviste-npu/generalni-reditelstvi/souhrnne-informace-a-historie/#L60>, vyhledáno 18. 2. 2013

4.8. Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči

Josef Hobzek ve svém rozboru zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách ukončil toto pojednání slovy: „...naše památková péče vstoupí brzy do nové etapy. V denním tisku bylo již oznámeno, že vyjde nový zákon o státní památkové péči, jehož účinnost má nastat dne 1. ledna, dne 1988. V jeho osnově se navrhuje některé nové věci, jako zejména instituce státní památkové inspekce, ...zavedení sankčních postihů za nedodržování zákona.“ Nový zákon skutečně věcně stanovil sankční ustanovení²⁰⁴ a další, dobovými poměry potřebná opatření. Zejména ale specifikoval přístup k evidenci a z ní vyplívajících možností ochrany památek.

Podle zákona z roku 1958 mohlo být kulturní památkou vše, co odpovídalo definicí daným znakům, tento systém nevykazoval možnosti jednoznačného určení kulturní památky, přičemž chráněny byly ze zákona i památky do seznamu nezapsané. Posun v tomto směru přinesl zákon z roku 1987, který jasně stanovil že „Stát chrání kulturní památky jako nedílnou součást kulturního dědictví lidu, svědectví jeho dějin, významného činitele životního prostředí a nenahraditelné bohatství státu...“,²⁰⁵ ale pouze ty kulturní památky, jež „...podle tohoto zákona prohlašuje ministerstvo kultury České republiky (dále jen „ministerstvo kultury“) nemovité a movité věci, popřípadě jejich soubory...“²⁰⁶ Kulturní památkou tedy již nebyly věci, které vykazovaly umělecké, historické, památkové, architektonické a jiné hodnoty, ale musely být na základě vědeckého prozkoumání prohlášeny za kulturní památku ministerstvem kultury. Toto řízení probíhalo dle kritérií daných zákonem. Kulturní památkou mohou být ty: „a) které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické, b) které mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem.“²⁰⁷ Národní kulturní památka je prohlašována vládou České republiky, což je shodné s praxí z již předešlého zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách.

²⁰⁴ Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, část 5. Opatření při porušení povinností.

²⁰⁵ Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, § 1 Účel zákona.

²⁰⁶ Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, § 2 Kulturní památky.

²⁰⁷ Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, § 2 Kulturní památky.

4.8.1. Ústřední seznam kulturních památek

„Ústřední seznam je souborem základních údajů, které určují kulturní památku, památkovou rezervaci a památkovou zónu. Tvoří jej stejnopis o prohlášení věci za kulturní památku, památkovou rezervaci a památkovou zónu, rejstřík, evidenční listy a dokumentace včetně fotografií. Do Ústředního seznamu se rovněž запиší dotčené parcely a vykreslí se hranice v kopiích pozemkových map.“²⁰⁸

Ústřední seznam kulturních památek (dále jen ÚSKP) vznikl ze zákona 20/1987 Sb., o státní památkové péči. Došlo tak k významným posunům v oblasti evidence kulturních památek. ÚSKP zastřešuje a sjednocuje předchozí státní seznamy kulturních památek, které byly vedeny v územní působnosti krajů: *„Do Ústředního seznamu запиše odborná organizace i kulturní památky vedené v dosavadních státních seznamech podle dřívějších právních předpisů.“²⁰⁹*

ÚSKP je veden NPÚ, odborem evidence, dokumentace a informačních systémů. Vedení seznamu se řídí pokynem hlavního konzervátora²¹⁰ k vedení ÚSKP.²¹¹

Do ÚSKP, jež je veden jako informační systém, převážně počítačovými prostředky²¹² se zapisují části památkového fondu České republiky, jež jsou chráněné zákonem č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči. Zapisují se kulturní památky,²¹³ které prohlašuje pouze Ministerstvo kultury ČR,²¹⁴ národní kulturní památky, památkově chráněná území, (památkové rezervace a památkové zóny) podle jednotlivých druhů: (městské, vesnické, archeologické, krajinné, aj.), památky zapsané na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO a památková ochranná pásma.²¹⁵

ÚSKP je tvořen kartotékou, která obsahuje evidenční karty se základními údaji o kulturní památce, rejstříkem, vedeným v elektronické podobě, a sbírkou příloh. Ve sbírce příloh jsou zejména stejnopisy právních aktů ke kulturní památce (prohlášení za

²⁰⁸ Vyhláška č. 66/1988 Sb.; Evidence kulturních památek, (k § 7 zákona), § 3, odst. 1.

²⁰⁹ Vyhláška č. 66/1988 Sb.; Evidence kulturních památek, (k § 7 zákona), § 3, odst. 3.

²¹⁰ ŠTULC 2003.

²¹¹ ČEVONOVÁ/SEDLÁKOVÁ 2010.

²¹² Pokyn hlavního konzervátora Národního památkového ústavu pro vedení Ústředního seznamu kulturních památek ČR a souvisejících evidencí památkového fondu ČR, A. Obecná ustanovení, (1).

²¹³ Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, § 7 Evidence kulturních památek.

²¹⁴ Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, § 2 Kulturní památky.

²¹⁵ ČEVONOVÁ/SEDLÁKOVÁ 2010.

kulturní památku, rozhodnutí o změnách, apod.), informace významné pro stav kulturní památky apod. Sbíрку příloh dále tvoří dokumentační fondy.²¹⁶

Evidence ÚSKP je upravena § 7 zákona č. 20/1987 Sb., a dále § 3 až § 6 vyhlášky č. 66/1988 Sb., k provedení zákona o státní památkové péči, v platném znění.²¹⁷

ÚSKP je účelově zaměřeným a neustále doplňovaným souborem údajů a dokumentů, kterými jsou části památkového fondu identifikovány, je jimi určována jejich památková ochrana a podmínky zachování a užívání.²¹⁸ ÚSKP zavedl jednotnou evidenci památek, bez níž by nefungovalo zajišťování péče o kulturní památky na centrální úrovni. Centrální evidence přinesla větší míru objektivizace památkových kritérií a všestrannou komplexnost hodnocení.²¹⁹

Ani tato situace v evidenci kulturních památek však není dostačující po všech stránkách. Takovýmto problémem jsou například nespolehlivé údaje od vlastníků kulturních památek o jejich současném umístění, které utváří nepřehledné a zavádějící informace, dále poskytované Ústředním seznamem kulturních památek.²²⁰

ÚSKP musí být tvořen pouze údaji, které jsou úplné a pravdivé. Jedním ze způsobů dosažení nápravy je například centrální digitalizace. Zkvalitnění a doplnění ÚSKP by napomohlo fungování a efektivnosti státní památkové péče.²²¹

5. Zhodnocení vývoje soupisů památek

„*Stálá komise České akademie ku prozkoumání a zachování dávnověkých památek země, jejich dějin, literatury a umění,*“ známá pod zkráceným názvem Archeologická komise, pracovala na projektu soupisu památek pro území Čech, Moravy a Slezska od roku 1894. Akademie věd a umění, (tehdy Kabinet pro teorii a dějiny umění), se stala hlavním garantem tvorby soupisů památek a je jím i dnes.²²²

²¹⁶ ČEVONOVÁ/SEDLÁKOVÁ 2010.

²¹⁷ Vyhláška č. 66/1988 Sb.

²¹⁸ Pokyn hlavního konzervátora Národního památkového ústavu pro vedení Ústředního seznamu kulturních památek ČR a souvisejících evidencí památkového fondu ČR, A. Obecná ustanovení, (1).

²¹⁹ SEDLÁK 2002, 130

²²⁰ ODBOR PAMÁTKOVÉ PÉČE MINISTERSTVA KULTURY 2011 — Koncepce památkové péče v České republice na léta 2011–2016, Praha 2011, 17.

²²¹ ODBOR PAMÁTKOVÉ PÉČE MINISTERSTVA KULTURY 2011 — Koncepce památkové péče v České republice na léta 2011–2016, Praha 2011, 17.

²²² AV ČR stále pracuje například na edicích: *Umělecké památky Prahy. Velká Praha. A–L* (Pavel Vlček a kol.), nebo *Umělecké památky Moravy a Slezska. 4. R/Ž* (Bohumil Samek – Dalibor Prix a kol.).

Prvotní vize sepsat veškeré hodnotné památky z (tehdy) 83 politických okresů Českého království,²²³ však nikdy nebyla dovedena do konce. Soupisy dodnes nejsou ucelené. Co, přes veškeré snahy mnoha odborníků vedlo k problémům, které neumožnily sepisování kulturního dědictví dokončit?

Tehdejší předseda Archeologické komise Josef Hlávka spolu s autory prvních svazků a dalším kolektivem předpokládal dokončení inventáře v nedaleké době. První okresy byly autorům přiděleny v roce 1895 a většinou došlo ihned k jejich zpracování. První svazek vyšel již o dva roky později (K. B. Mádl- Kolínsko). Celkově lze zhodnotit první etapu soupisných prací (1897-1914), jako nejproduktivnější. Naopak velký útlum přineslo období první republiky. Nikdy se již nepodařilo navázat na dynamiku předválečného období.

Následně bylo vydáno pouze 10 svazků. Oproti 43 publikacím předchozího, kratšího období²²⁴ je to nesrovnatelný pokles. Celkově, (od roku 1897 do roku 1937), soupisy obsáhly ve 47 svazcích českých, 3 svazcích německých okresů a ve 4 svazcích pražských třetinu české země.²²⁵ Ve třicátých letech bylo téměř jisté, že pokud by vydávání Soupisů Archeologickou komisí postupovalo dosavadním tempem, celé území republiky by bylo zpracováno zhruba v roce 2095.²²⁶ Metoda práce a forma edice byla přehodnocena spolu s ohledem ke společensko-politickému vývoji i dalším faktorům a bylo přistoupeno ke stručnější verzi soupisů, pod vedením Státního fotoměřického ústavu.²²⁷

V roce 1957 byl zpracován první díl: „*Uměleckých památek Čech*“, který ač působící značně provizorně „*se na dlouhá léta stal jedním z etanolů praktické péče o kulturní bohatství českého národa*.“²²⁸ Na něj navázala v 70. letech čtyřdílná publikace, včetně opraveného a rozšířeného soupisu: *Uměleckých památek Čech A/J* (E. Poche a kol.), dále *Umělecké památky Moravy a Slezska*,²²⁹ *Umělecké památky Prahy*, které čekají na dokončení tří dílů²³⁰ a soupisové práce zaměřené oborově, nebo územně.

²²³ UHLÍKOVÁ 2010b, 44sq.

²²⁴ UHLÍKOVÁ 2010b, 45sq.

²²⁵ WIRTH 1957, 5sq.

²²⁶ UHLÍKOVÁ 2010b, 48sq.

²²⁷ UHLÍKOVÁ 2010b, 45sq. Tento soupis by se v případě válečných událostí stal jediným podkladem pro ochranu, jinak neevidovaných památek.

²²⁸ VAJČNER 2009–2010, 50.

²²⁹ Na dalších dvou svazcích se stále pracuje: SAMEK (ed.) — Bohumil SAMEK: *Umělecké památky Moravy a Slezska*. 3. O/P, SAMEK/PRIX — Bohumil SAMEK / Dalibor PRIX (ed.): *Umělecké památky Moravy a Slezska*. 4. R/Ž.

²³⁰ *Umělecké památky Prahy. Velká Praha. A–L* (Pavel Vlček a kol.), *Umělecké památky Prahy. Velká Praha. M–Š* (Dalibor Prix a kol.), *Umělecké památky Prahy. Velká Praha. T–Ž* (Dalibor Prix a kol.).

V nejrůznějších formách rozpracování jsou ve Wirthově osobní pozůstalosti, v Ústavu dějin umění Akademie České Republiky, uloženy podklady pro soupisy, které se nezdařilo z nejrůznějších příčin publikovat. V roce 2007 byl na základě těchto zdrojů vydán soupis okresu Pardubicko-holicko-přeloučského.²³¹

Příčiny nekomplexnosti soupisů je možné hledat především v nedostatečných finančních možnostech, nepostačujícím personálním obsazení a také politicko-společenskému vývoji 20. století, které svým neklidným vývojem zasahovalo do plynulého průběhu soupisových prací.

5.1. Autoři

Mezi prvními autory nebyli pouze historici umění, ale také řada osobností z příbuzných vědních oborů: (archivnictví, knihovnictví, archeologie, historie,...). Už v počátečních fázích soupisů docházelo k tomu, že se autoři přiděleného regionu zřekli z důvodu zaneprázdnění, nemoci, nebo stáří a svůj okres přenechali jinému zájemci. Kontinuitu prací také narušilo období, kdy od počátku projektu uplynulo zhruba dvacet-třicet let a docházelo ke generační výměně.²³²

Nedostatek kvalifikovaných autorů se však stal problémem především v období první světové války. Honorář byl poměrně nízký a ne zcela odpovídal časové ani fyzické náročnosti soupisové činnosti. Mladší generace historiků umění o tuto náročnou a dlouhodobou činnost, již se navíc prováděla ve volném čase²³³ a za minimální mzdu, neměla velký zájem.

5.2. Financování soupisů památek

V počátcích soupisů bylo zřejmé, že dostatečně vysoké a dlouhodobé finanční zajištění bude jedním z nejdůležitějších předpokladů úspěchu. Archeologická komise dostávala státní subvence v různé výši. Josef Hlávka v první fázi dokázal přesvědčit řadu institucí a úřadů o důležitosti a kvalitě projektu, čímž zajistil velkou řadu

²³¹ VENDL/MAREŠOVÁ 2007.

²³² Například ze zdravotních důvodů, nebo pokročilého věku se soupisových prací vzdala většina zkušených, duchem pozitivismu ovlivněných a především výkonných autorů ze zakladatelské generace. (K. Chytil, A. Podlaha, K. B. Mádl,...) Noví autoři (Josef Ciubulka, Emanuel Poche, Václav Wagner,...) se do projektu zapojovali pomalu.

²³³ UHLÍKOVÁ 2010b, 45sq.

odběratelů. Dalším zdrojem podpory byly „sponzorské dary“ od okresních výborů, zastupitelstev obcí, nebo soukromých majitelů památkově cenných objektů, v jejichž vlastním zájmu bylo zpracování inventáře. Přes veškeré snahy se však projekt dostal do finančních problémů. Ty byly způsobeny především stále se zvyšujícími náklady na vydávání jednotlivých svazků. Tato situace vygradovala v období první světové války. Zatímco příprava prvních svazků edice stála přibližně dva až tři tisíce korun, v druhém desetiletí 20. století se náklady pohybovaly kolem sedmy až osmy tisíc.²³⁴ Komise tak musela přistoupit k úsporným opatřením, včetně snížení počtu vydávaných svazků.

5.3. Politicko-společenská situace

Soupisová činnost probíhala celé 20. století, které přineslo řadu událostí, jež do projektu zasáhly a práce komplikovaly. První výrazné narušení způsobila první světová válka a následné, nové uspořádání státu v období první republiky, ve kterém se nepovedlo obnovit aktivitu soupisných prací ani s polovičním úspěchem, jako v předválečné etapě prací. Určitou dobu poté trvalo než se „*poněkud zkonsolidovala situace po vzniku nového státu.*“²³⁵

Dalším výrazným narušením byly politicko-mocenské změny 30. let, Mnichovská dohoda a rozpad Československé republiky. Okupační správa trvala na omezení územního rozsahu soupisů pouze na oblast protektorátu. Práce byly raději zastaveny. Období 40. let neumožnilo navázat na rozpracované dílo.

5.4. Způsob evidence ve státních seznamech památek

V oblasti právní závaznosti jsou počátky evidence kulturních památek spjaty s nabytím účinnosti zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách. Již existující soupisy se staly podkladem pro určení, na které památky se bude vztahovat památková ochrana. Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách stanovil ve svém § 2 obecnou definici kulturní památky – kulturního statku. Uvedené vlastnosti tak definovaly památku, která byla tímto zákonem chráněna, byla tedy památkou přímo ze zákona.²³⁶

²³⁴ UHLÍKOVÁ 2010b, 45sq.

²³⁵ UHLÍKOVÁ 2010b, 47.

²³⁶ <http://www.npu.cz/pro-odborniky/narodni-pamatkovy-ustav/edicni-cinnost-npu/odborne-clanky/odborne-clanky-2006/reidentifikace-kulturnich-pamatek/>, vyhledáno 28. 4. 2013.

Nedostatkem, (který odstranil až zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči), bylo, že za chráněnou kulturní památku se mohly považovat veškeré objekty, které odpovídaly poměrně obecné definici zákona. Pouze v případě pochybností, zda věc vykazuje vlastnosti dané zákonem, měl rozhodnout krajský národní výbor. Toto schválení však nebylo rozhodnutím o tom, zda věc je, kulturní památkou, ale svolením k prostému zápisu, který dal státním seznamům památek zcela evidenční charakter.²³⁷

Absencí řízení o prohlášení věci za kulturní památku nastaly nejasnosti (až na málo evidentních případů), která věc vykazuje a která nevykazuje znaky kulturní památky.²³⁸ Při posuzování, zda věc má charakter kulturní památky, je nezbytné posuzovat její památkové hodnoty dle řady kritérií (stáří, četnost věci, umělecká, nebo řemeslná hodnota,...) Identifikace vlastností²³⁹ potřebných ke statutu kulturní památky, na základě jejího vědeckého poznání byla ustanovena až v roce 1987 zákonem č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči. Hromadné zápisy kulturních památek do státních seznamů, které měly pouze evidenční charakter, vedly k vytvoření výčtů²⁴⁰ památek. Tím však nebyla zaručená komplexní evidence. Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči přinesl zásadní změny právní ochrany kulturních památek. Přesněji vymezil kulturní památky ve vztahu k jejich prohlašování. Eliminoval tak pouhé zapisování památek do státních seznamů jen na základě výběru a ochranu nezapsaných památek.²⁴¹

5.5. Předmět ochrany ÚSKP a Státních seznamů památek

Do státních seznamů nemovitých památek se zapisovaly kulturní statky, které měly historickou, významovou a estetickou souvislost a podílely se na souhrnné památkové hodnotě tohoto souboru. Podle zákona se mohlo zapsat například urbanistické prostředí s památkovou hodnotou, která nemusela být určena výčtem konkrétních věcí.²⁴²

²³⁷ <http://www.npu.cz/pro-odborniky/narodni-pamatkovy-ustav/edicni-cinnost-npu/odborne-clanky/odborne-clanky-2006/reidentifikace-kulturnich-pamatek/>, vyhledáno 28. 4. 2013.

²³⁸ VAJČNER 2009–2010, 69.

²³⁹ VAJČNER 2009–2010, 71. „Posuzování hodnoty věci se odvíjí od mnoha kritérií, jako např. vzácnost materiálu, mimořádná pracnost či neopakovatelný otisk umělcova genia. Zrovna tak je tomu při posuzování hodnoty věci v tom smyslu, zda dosahují nebo nedosahují úrovně kulturní památky.“

²⁴⁰ „Po prvním největším výčtu, shromážděném zhruba v letech 1962–1964, byly cyklicky předkládané okresním národním výborům seznamy kulturních památek připravených k zápisu do státního seznamu, tyto orgány zápis projednaly a usnesením, rozhodnutím nebo i jen vzetím na vědomí zápis schválily.“ <http://www.npu.cz/pro-odborniky/narodni-pamatkovy-ustav/edicni-cinnost-npu/odborne-clanky/odborne-clanky-2006/reidentifikace-kulturnich-pamatek/>, vyhledáno 29. 4. 2013.

²⁴¹ VOLFOVÁ 2011–2012, 19–24.

²⁴² <http://www.npu.cz/pro-odborniky/narodni-pamatkovy-ustav/edicni-cinnost-npu/odborne-clanky/odborne-clanky-2006/reidentifikace-kulturnich-pamatek/>, vyhledáno 2. 5. 2013.

Obdobně se mohly zapisovat i památky tvořené jen částí věci, pokud byla památková hodnota soustředěna jen na ni (fasáda, portál, střecha a podobně). Do ÚSKP dle znění zákona o památkové péči mohly být zapsány pouze „nemovité a movité věci, popřípadě jejich soubory“²⁴³ nikoli jen části věci. Převod informací za státních seznamů památek tak u některých „neexaktně formulovaných zápisů věci (...)“²⁴⁴ znemožňoval určit předmět ochrany.

Ústřední seznam kulturních památek

Veškeré kulturní památky zapsané ve státních seznamech byly převedeny se svým statutem do ÚSKP. Evidence kulturních památek se tak poprvé v historii stala jednotnou v rámci ÚSKP. Komplexnost ÚSKP se však „převzetím“ obsahu ze státních seznamů památek zajistit nepodařilo.

6. Možná opatření

Podpora soupisové činnosti

Podpora soupisové činnosti: 1)vytváří vědecké povědomí o památkách. 2)Soupisy památek mohou být použity jako podklad k prohlášení věci za kulturní památku. Jeden z praktických důkazů o takovémto uplatnění soupisů, konkrétně: „*Umělecké památky Praha. Staré Město, Josefov (Pavel Vlček a kol.), Praha 1996,*“ je kauza Haškova domu čp. 1325-II ve Školské ulici 16 v Praze 1 na Novém Městě.

„*Vlastník objektu, (dále jen žalobce) koupil předmětný dům na základě kupní smlouvy uzavřené dne 29. 7. 1999, přičemž v této době dům nebyl evidován jako kulturní památka, pouze se nacházel na území památkové rezervace.*“²⁴⁵ *Vlastník se*

²⁴³ Zákon 20/1987 Sb., o státní památkové péči, § 2, Kulturní památky

²⁴⁴ VAJČNER 2009–2010, 81.

²⁴⁵ Do případu se zapojil velmi aktivně i Klub Za starou Prahu, jehož členové především zdůrazňovali absurdnost situace, ve které je možné odstraňovat stavby z území památkové rezervace v centru Prahy poměrně jednoduchou cestou. Snaha o odstranění Haškova domu, který, ač stojí v památkové rezervaci nebyl prohlášen kulturní památkou, podnítila uspořádání tiskové konference²⁴⁵ Klubem Za starou Prahu ve spolupráci se sekci pro ochranu památek Uměleckohistorické společnosti v českých zemích, na téma „*Demolice v památkové rezervaci aneb zaručený a vyzkoušený návod, jak bez problémů s památkáři bourat staré domy.*“ klub.za.starou.prahu.misto.cz/kauly/hasek/hasek.html, vyhledáno 27. 4. 2013

rozhodl pro odstranění²⁴⁶ stavby s odůvodněním jejího havarijního stavu. V této věci bylo nařízeno místní šetření, kterého se zúčastnil i zástupce Státního ústavu památkové péče v Praze a následně podal dne 9. 11. 2001 K. za S. P. návrh na zapsání předmětného domu do Státního seznamu nemovitých kulturních památek a dne 7. 11. 2001 podal návrh na prohlášení domu za kulturní památku rovněž Státní ústav památkové péče.²⁴⁷

Ministerstvo kultury (dále jen žalovaný), podle ustanovení § 2 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči prohlásil dům č. p. 1325 ve Školské ulici v Praze 1 za kulturní památku. Vlastník s tímto rozhodnutím nesouhlasil.²⁴⁸ Jeho žaloba, proti Ministerstvu kultury byla nejvyšším správním soudem zamítnuta, mimo jiné s odůvodněním:

„Žalovaný ve svém vyjádření k žalobě odmítá tvrzení, že napadené rozhodnutí je zmatečné a uvádí, že účinnost správního aktu není neznámý pojem a odkazuje v tomto směru na odbornou literaturu. (...) Důležitým důkazem byla rovněž publikace Umělecké památky Prahy-Staré Město, Josefov, Praha 1996, zachycující kromě památkově chráněných staveb i řadu staveb nechráněných. Tento důkaz byl přitom vypracován ve značném předstihu před zahájením předmětného řízení a je proto naprosto nestranný.“²⁴⁹

Jako jeden z argumentů zamítnutí žaloby, byla použita skutečnost zapsání Haškova domu v jednom ze soupisů památek. Soupisy lze (viz. Rozsudek Nejvyššího správního soudu 6 A 106/2002) označit za důležitou součást nejen umělecko-vědecké práce, ale i jako podklad k prohlašování věcí za kulturní památky a tím dotváření komplexnosti ÚSKP.

²⁴⁶ Protože podle zpracovaných studií a posudků technického stavu byla prokázána ekonomická nenávratnost opravy objektu, rozhodl se žalobce pro odstranění stavby.

²⁴⁷ 6 A 106/2002-81 č. j. 6 A 106/2002-81, rozsudek Nejvyššího správního soudu.

²⁴⁸ Žalobce mimo jiné považoval návrh na prohlášení domu za KP za akt vykonaný z důvodu započaté kauzy, (jako obranu proti odstranění), ne jako projev veřejného zájmu v souladu se zněním § 1 zákona č. 20/1987 Sb., podle něhož stát chrání kulturní památky jako nedílnou součást kulturního dědictví lidu, svědectví jeho dějin, významného činitele životního prostředí a nenahraditelné bohatství státu (...) Znění reakce odůvodnění rozsudku Nejvyššího správního soudu 6A 106/2002: „Za právně irelevantní žalovaný označuje tvrzení, že k prohlášení domu za kulturní památku došlo z důvodu jeho zamýšleného odstranění. Prohlašování významných věcí za kulturní památky je projevem veřejného zájmu a jedná se o otevřený proces, časově se vztahující k vědeckému poznání, které v daném případě bylo publikováno teprve památku již dříve.“

²⁴⁹ 6 A 106/2002-81 č. j. 6 A 106/2002-81, rozsudek Nejvyššího správního soudu.

Závěr

Popsanými procesy systému utváření institucí a formování právních zakotvení směřuje práce k vyhodnocení přínosu a vlivů historických soupisů v gesci Archeologické komise, Centrální komise i později etablovaných úřadů na dnešní systém evidence kulturních památek.

Ke stavu státem chráněných památek, centrálně evidovaných v Ústředním seznamu kulturních památek, vedl proces trvající celé století. Dobu konce 19. století do značné míry utvářeli významné osobnosti z pole dějin umění, historie a dalších oborů, jako Alois Riegl, Max Dvořák, Václav Wagner a mnoho dalších, kteří formovali pohled na dějiny umění a přístup k ochraně a zachování památek. Avšak pro téma procesu od sepisování památek po první právní ochranu kulturních statků má největší přínos a zásluhy o posun v oboru památkové péče u nás Zdeněk Wirth. Zdeněk Wirth, jemuž je věnována první část práce, byl osobnostní, která téměř celý tento sledovaný proces prožila a výrazně přispívala svou činností. Léta jeho dospívání jsou zároveň dobou založení Archeologické komise a počátkem soupisu památek. Wirth byl svým nasazením pro soupis památek od začátku důležitým článkem. Byl si vědom, že tímto topografickým projektem se vyplní mezera v českých dějinách umění.

Historické soupisy nemají právní závaznost, tudíž ne všechny památky v nich obsáhlé mají hodnotu kulturní památky. Často se jedná „pouze“ o památky místního významu, ale (viz kauza Haškova domu) původní myšlenka i hodnota soupisů je kontinuálně platná dodnes.

V další etapě života Wirth ustoupil umělecko-historickým badatelským zájmům ve prospěch činnosti organizátorské. Z pozice přednosta odboru osvěty MŠNO měl možnost utvářet obor památkové péče. Apeloval i na rozvíjení vztahu společnosti k památkám, prostřednictvím různých sdružení, spolků a institucí.

Až v roce 1958 byla památková péče podložena dostatečnou právní normou. Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách zavedl jednotnou evidenci památek na území Čech, Moravy a Slezska. Jedním z významných podkladů pro evidenci památek z titulu zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách byly právě historické soupisy, založené na práci odborníků, kteří vyhledávali památky v terénu. Tato náročná heuristická práce se stala základním pilířem poznání památkového fondu, na které mohl navázat proces prohlášení za kulturní památku. Dle této prvotní právní úmluvy byl sice definován

pojem kulturní památky (§ 2 zákona o kulturních památkách), ale mohl jí být každý statek, který odpovídal definici daným obecným znakům, což se projevilo jako značně zavádějící, ještě s přihlédnutím ke skutečnosti, že „kulturní památka“ nebyla k těmto hodnotám nikterak prohlášována, ani posuzována. (Mimo národní kulturní památky a památkové rezervace prohlášené vládou ČR.)

Tyto nedostatky se podařilo odstranit až téměř po třech desetiletích, kdy vešel v platnost zákon č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, který jasně definoval postup prohlášení věci za kulturní památku, na základě posouzení jejích hodnot a dále rozhodnutím ministerstva kultury. Byla vymezena ochrana a dosah státní památkové péče na zákonně uznané kulturní statky, evidované v Ústředním seznamu kulturních památek.

Vedle této úřední, národním památkovým ústavem vedené evidence (Ústředního seznamu kulturních památek), stále ÚDU AV ČR pracuje na rozsáhlém projektu dokončování akademických soupisů památek.

Historické soupisy památek byly základním stavebním kamenem pro poznání památkového fondu a tím možnosti utvoření úřední evidence kulturního bohatství, která je jedním z nosných pilířů ochrany kulturního dědictví národa.

Soupisná práce se dnes již vyvíjí odděleně od vedení úřední evidence kulturních památek, ale zůstává svou tradicí a obsahovou hodnotou trvalým kulturním příspěvkem umělecko-historické topografie.

Seznam literatury

- BAŤÁKOVÁ 1998 — Růžena BAŤÁKOVÁ (ed.): Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1). Praha 1998
- BLAŽÍČEK 1962 — Oldřich J. BLAŽÍČEK (ed.): Slovník památkové péče. Praha 1962
- ČEVONOVÁ/SEDLÁKOVÁ 2010 — Jana ČEVONOVÁ / Dagmar SEDLÁKOVÁ. In: npu, <http://www.npu.cz/pro-odborniky/pamatky-a-pamatkova-pece/zakladni-odborne-specializace/evidence-a-dokumentace-pamatkoveho-fondu/>, vyhledáno 25. 2. 2013
- HOBZEK 1987 — Josef HOBZEK: Vývoj památkové péče v českých zemích. Stručný nástin. Praha 1987
- CHYTIL 1894 — Karel CHYTIL: O inventáři uměleckých památek. In: Osvěta, XXIV, 1894, 717–727
- CHYTIL 1900 — Karel CHYTIL: Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, politický okres Chrudimský. Praha 1900
- JAVŮRKOVÁ 1953 — Jaroslava JAVŮRKOVÁ: Akademik Zdeněk Wirth. Praha 1953
- KAPLANOVÁ 2001 — Kristina KAPLANOVÁ: Zdeněk Wirth, Zdeněk Nejedlý a Národní kulturní komise. In Zprávy památkové péče LXI, 2001, 147
- KNAPÍK 2002 — Jiří KNAPÍK: Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1928–1953. Praha 2002
- KOŘÁN 2010 — Ivo KOŘÁN: Práce na Uměleckých památkách Čech. In: Zprávy památkové péče, LXX, 2010, 52–53
- KOTALÍK 2008 — Jiří KOTALÍK: Význam hodnot a hodnocení v památkové péči (teze). In: Péče o architektonické dědictví. Vybrané kapitoly k tématu péče o stavební a umělecké památky 2008, 27–28
- KROUPA 2006 — Petr KROUPA: Georg Dehio a koncepce památkové péče na začátku 20. Století. In: Zprávy památkové péče, LXVI, 2006, 251–256
- KUBIČEK 1939–1947 — Alois KUBIČEK: Wirth- voják. In: Za starou Prahu XXII, 1939–1947, 12–13
- MÁDL 1897 — Karel Boromejský MÁDL: Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, politický okres Kolínský. Praha 1897
- MAREŠOVÁ 2010 — Dědictví soupisové činnosti Archeologické komise v současnosti. In: Zprávy památkové péče LXX, 2010, 49–51

- MATĚJKA 1897 — Bohumil MATĚJKA: Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, politický okres Lounský. Praha 1897
- MENCLOVÁ 1939 — Dobroslava MENCLOVÁ: Zdeněk Wirth jako učitel. In: Za starou Prahu XXII, 1939–1947, 9–11
- MORÁVEK 1948 — Jan MORÁVEK: K sedmdesátce Zdeňka Wirtha. In: Časopis Společnosti přátel starožitností českých, LVI, 1948, 81–89
- MUCHKA 2006 — Ivan MUCHKA: Sto let od vydání prvního svazku Dehiova Handbuchu. In: Zprávy památkové péče LXVI, 2006, 256–259
- NEJEDLÍ 2008 — Vratislav NEJEDLÍ: Vznik a vývoj státem organizované památkové péče v českých zemích od počátku do konce Habsburské monarchie. In: Péče o architektonické dědictví. Vybrané kapitoly k tématu péče o stavební a umělecké památky 2008, 29–45
- NEJEDLÝ 1985 — Vratislav NEJEDLÝ: K organizaci památkové péče na Moravě v letech 1850–1918. In: Uměleckohistorický sborník, 51–63
- NESVADBÍKOVÁ 1983 — Jiřina NESVADBÍKOVÁ: K vývoji památkové péče na území Československa. Výběr autentických dokumentů 1918–1958. 3. svazek. Praha 1983
- NOVOTNÝ 1938 — Kamil NOVOTNÝ: Zdeněk Wirth v ministerstvu školství a národní osvěty. In: Zprávy památkové péče, II, 1938, 117–121
- ODBOR PAMÁTKOVÉ PÉČE MINISTERSTVA KULTURY 2011 — Koncepce památkové péče v České republice na léta 2011–2016, Praha 2011
- PECÁNEK 1939 — Karel PECÁNEK: Wirth- profesor. In: Za starou Prahu XXII, 1939–1947, 11–12
- PEČÍRKA 1938 — Jaromír PEČÍRKA: Zdeňku Wirthovi k šedesátinám. In: Umění XI, 1938, 303–310
- PEŘINOVÁ 2011 — Anna PEŘINOVÁ: Ladislav Lábek a Zdeněk Wirth-přátelství i spolupráce (diplomová práce na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích). České Budějovice 2011
- POCHE 1939–1947 — Emanuel POCHE: Zdeňku Wirthovi k šedesátinám. In: Za starou Prahu, XXII, 1939–1947, 1–4
- POCHE 1975 — Emanuel POCHE: Encyklopedie českého výtvarného umění. Praha 1995
- POCHE 1977 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech I. A –J. Praha 1977
- POCHE 1978 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech II. K–O. Praha 1978
- POCHE 1980 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech III. P–Š. Praha 1980
- POCHE 1982 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech IV. T–Ž. Praha 1982

- POCHE 1987 — Emanuel POCHE: Památce akademika Zdeňka Wirtha. Projev Dr. Emanuela Pocheho při odhalení pamětní desky na domě čp. 501-III., na Kampě 11. 8. 1978. In: Staletá Praha XII, 1982, 9–14
- POKYN HLAVNÍHO KONZERVÁTORA Národního památkového ústavu pro vedení Ústředního seznamu kulturních památek ČR a souvisejících evidencí památkového fondu ČR, A. Obecná ustanovení, (1).
- POŠVÁŘ 1970 — Jaroslav POŠVÁŘ: Moravské mincovny. Brno 1970
- ROBOVÁ 1998 — Dita ROBOVÁ: Zdeněk Wirth. In: Architekt, XLIV, 1998, 74–75
- ROHÁČEK/UHLÍKOVÁ 2010 — Jiří ROHÁČEK / Kristina UHLÍKOVÁ: Pohledem dnešní doby. Praha 2010
- ROKYTA 1958 — Hugo ROKYTA: Nad dílem akademika Zd. Wirtha. In: Zprávy památkové péče, XVIII, 1958, 65–70
- RYANTOVÁ 2008 — Marie RYANTOVÁ: Antonín Podlaha a automobil. In: Čas rychlých kol a křídel, aneb, Mezi Laurinem a Kašparem: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. Století, České Budějovice, 2008, 183–193
- SAMEK 1994 — Bohumil SAMEK: Umělecké památky Moravy a Slezska. 1. A/I. Praha 1994
- SAMEK 1999 — Bohumil SAMEK: Umělecké památky Moravy a Slezska. 2. J/N. Praha 1999
- SEDLÁKOVÁ 2006 — Dagmar SEDLÁKOVÁ: Zpráva o významném úkolu památkové péče 21. Století – o obnově identifikace kulturních památek české republiky. In: NPÚ, <http://www.npu.cz/pro-odborniky/narodni-pamatkovy-ustav/edicni-cinnost-npu/odborne-clanky/odborne-clanky-2006/reidentifikace-kulturnich-pamatek/>, vyhledáno 28. 2. 2013.
- SOUKUP 1903 — Josef SOUKUP: Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, politický okres Pelhřimovský. Praha 1903
- Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku 19. století. In: Pedagogické rozhledy, XV, 1902, 120–122
- ŠTONCNER 2008 — Petr ŠTONCNER: Organizační vývoj státní památkové péče v letech 1918–1945. In: Péče o architektonické dědictví. Vybrané kapitoly k tématu péče o stavební a umělecké památky. Praha 2008, 45–94
- ŠTONCNER 2010 — Petr ŠTONCNER: Zdeněk Wirth a systém státní památkové péče v období první republiky. In: Zdeněk Wirth. Pohledem dnešní doby 2010, 181–207

- ŠTULC 2003 — Josef ŠTULC: Pokyn hlavního konzervátora Národního památkového ústavu pro vedení Ústředního seznamu kulturních památek ČR a souvisejících evidencí památkového fondu ČR, Praha 2003
- UHLÍKOVÁ 2004 — Kristina UHLÍKOVÁ: Národní kulturní komise. 1947–1951, Praha 2004
- UHLÍKOVÁ 2008a — Kristina UHLÍKOVÁ: Zdeněk Wirth a soupisy památek. 1. Díl - Zapojení Zd. Wirtha do soupisového projektu Archeologické komise v období před 1. Světovou válkou. In: Zprávy památkové péče, LXVIII, 2008, 145–151
- UHLÍKOVÁ 2008b — Kristina UHLÍKOVÁ: Zdeněk Wirth a soupisy památek. 2. Díl - Topografický projekt Archeologické komise v období první republiky. In: Zprávy památkové péče, LXVIII, 2008, 233-237
- UHLÍKOVÁ 2009 — Kristina UHLÍKOVÁ: Klub za starou Prahu-koordinátor památkové péče meziválečného Československa. In: Za starou Prahu, XXXIX.(X.), 2009, 17–19
- UHLÍKOVÁ 2010a — Kristina UHLÍKOVÁ: Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878-1939). Praha. 2010
- UHLÍKOVÁ 2010b — Kristina UHLÍKOVÁ: První publikované umělecko-historické topografie v Čechách. Od Archeologické komise k českému „Dehiovi.“ In: Zprávy památkové péče, LXX, 2010, 44–48
- VAJČNER 2009–2010 — Jiří VAJČNER: Úvod do péče o kulturní statky a památkové péče. Praha 2009–2010.
- VENDL/MAREŠOVÁ 2007 — Václav Karel VENDL / Jana MAREŠOVÁ: Edice nedokončeného soupisu uměleckých památek politického okresu pardubicko-holiccko-přeloučského. Praha 2007
- VINTER 1971 — Vlastimil VINTER: Úvod do teorie a dějin památkové péče I., Nástin vývoje a základní ideové otázky památkové péče. Praha 1971
- VINTER 1971 — Vlastimil VINTER: Úvod do teorie a dějin památkové péče II., Teoretické otázky a hodnocení, zachování a kulturně výchovného uplatnění památek. Praha 1971
- VLČEK 1996 — Pavel VLČEK (ed.): Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov. Praha 1996
- VLČEK 1999 — Pavel VLČEK (ed.): Umělecké památky Prahy. Malá Strana. Praha 1999
- VLČEK 2000 — Pavel VLČEK (ed.): Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany. Praha 2000

- VOLFOVÁ 2011–2012 — Jana VOLFOVÁ: Státní památková péče v ČR v postavení dotčeného orgánu (diplomová práce na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2011–2012.
- WAGNER 2005 — Václav WAGNER: Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana. Praha 2005²
- WIRTH 1957 — Zdeněk WIRTH (ed.): Umělecké památky Čech, Praha 1957
- WIRTH 1902 — Zdeněk WIRTH: Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém, politický okres Vysokomýtský. Praha 1902
- WIRTH 1904 — Zdeněk WIRTH: Soupis památek uměleckých a historických. In: Československé letopisy musejní, II, 1904, 37–41
- WIRTH 1907 — Zdeněk WIRTH: Zachování a ochrana historických a uměleckých památek. In: Český časopis historický, XIII, 1907, 323–332
- WIRTH 1910a — Zdeněk WIRTH: Bohumil Matějka. In: Časopis Společnosti přátel starožitností českých, XVIII, 1910, 1–5
- WIRTH 1910b — Zdeněk WIRTH: Soupis památek historických a uměleckých král. hlav. města Prahy. In: Český časopis historický, XVI, 1910, 412–418
- WIRTH 1918–1921 — Zdeněk WIRTH: Organizace ministerstva školství a národní osvěty československé republiky. In: Umění I, 1918–1921, 246–253
- Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči
- Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách
- 6 A 106/2002-81 č. j. 6 A 106/2002-81, rozsudek Nejvyššího správního soudu.